

**TEXT PROBLEM
WITHIN THE
BOOK ONLY**

सार्थ परमामृत

— भाषांतरकार —

नारायण हरि भागवत

पुण्यसागर प्रेस, मुंबई नं. २

त १। रु.

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_194418

UNIVERSAL
LIBRARY

सार्थ परमामृत

भाषांतरकार —
नारायण हरि भागवत

आवृत्ति सातवी १९४९

निर्णयसागर प्रेस, मुंबई नं. २

किंमत १। रु.

[All rights reserved by the publisher]

Publisher :—Satyabhamabai Pandurang,	}	For the 'Nirnaya-sagar' Press 26-28, Kolbhat Street, Bombay.
Printer :—Ramchandra Yesu Shedge,		

प्रस्तावना

मूर्ति लहान परंतु कीर्ति मोठी अशा प्रकारचा हा छोटेखानी **मुकुंदराजकृत परमा-**
मृत नांवाचा ग्रंथ आहे. या ग्रंथांत एकंदर १४ प्रकरणे असून त्यांचा विस्तार जरी
 फक्त ३२३ ओव्यांत आहे, तरी अर्थप्रमेयानें त्यानें ब्रह्मांडास गवसणी घातली आहे!
 या ग्रंथांत जशी ज्ञान्याची तशीच अज्ञान्याचीही गति चालते; परंतु आस्थापूर्वक मनन
 करून ह्या ग्रंथाचे वारंवार पाठ केले पाहिजेत. आणि याप्रमाणें या ग्रंथाचे वारंवार पाठ
 केले असतां, वाचक सद्भाववृत्तीचा असेल, तर ब्रह्मसाक्षात्काराच्या योग्यतेला येईल,
 व अन्य प्रसंगी बहुभाष अथवा मार्मिक वाचाळ होईल, असा या प्रासादिक ग्रंथाचा जागृत
 प्रभाव आहे. मनुष्यपणांत आल्यावर देहाची वास्तविक अवस्था काय आहे, व त्या
 अवस्थेवरून त्याची खरोखर किंमत आहे कीं काय, व त्या देहाला लौकिकरूपी अमो-
 लता आणण्याकरितां त्या देहानें कोणत्या प्रकारच्या क्रिया केल्या पाहिजेत, व त्या क्रिया
 यथास्थितपणें आचरणशुद्ध रीतीनें केल्या असतां देहबुद्धीनें अंगांत कोणत्या प्रकारचें
 अद्भुत बल निर्माण होतें, मनाला किती अपूर्व प्रकारचा उल्लास वाटत असतो, व त्या
 योगानें काय पाहिजे तें करण्याच्या शक्तीचा आपल्या अंगांत किती संचार होत असतो,
 वगैरे अभ्यासानें अनुभवून प्रत्यक्ष या जन्मीं व याच देहांत पाहण्यासारख्या अंतःकर-
 णसुरम्य गोष्टी अनेक आहेत, त्या समजण्यास हा ग्रंथ म्हणजे एक उत्तम साधन
 झालें आहे. या ग्रंथांत प्रथमतः संप्रदायाप्रमाणें मंगलाचरण म्हणजे गुरुरूपी ईशस्तवन
 करून दुसऱ्या प्रकरणापासून तों चौदाव्या प्रकरणापर्यंत ईशस्तवनांत प्रतिपादन केलेली
 गोष्ट प्रत्यक्ष अनुभवानें कशी साक्षात्काराला येऊन पोहोंचते, ती कमशः अन्यमतखंडना-
 पासून तों मुक्तिरहस्यापर्यंत सांगितली आहे. आणि शेवटल्या साक्षात्कारप्रकरणांत
 योगिराज **मुकुंदराज** यांनीं “ह्या बुद्धी जो अनुभविया ॥ तो पाहै परतोनियां ॥
 आपुलें स्वरूप ॥” असा आशीर्वाद देऊन ठेविला आहे. तेव्हां हा आशीर्वाद फलद्रूप
 करून घेण्याची ज्यांची इच्छा असेल, त्यांनीं या अद्भुत ग्रंथरसाचें जरूर जरूर सेवन
 करावें. या ग्रंथरूपी **परमामृता**ची गोडी लागल्याकारणानेंच प्रस्तुतचा **सार्थ** प्रकार
 घडला, योगिराज **मुकुंदराज** यांच्या आशीर्वादाचा तो प्रभाव आहे.

ज्या महात्म्यांच्या चरित्राचा आद्यंत भाग निरंतर गुलदस्तांत असतो, त्यांच्या मध्यचरित्रांतील भाग मात्र अद्भुत विचारांनीं परिपूर्ण असतो, असा एक साधारण नियम असल्यासारखेंच दिसतें. तशाच मासल्याचें **मुकुंदराजमहाराजांचें** चरित्र आहे. **मुकुंदराजमहाराजांच्या** जन्मस्थानाचा पत्ताच कोठें लागत नाही. इतकेंच नव्हे, तर त्यांच्या कुलगोत्राचाही अद्याप कोणाला पत्ता लागलेला नाही ! या चरित्रनायकाचा उदय साधुसंतांना कारागृहवासांतून सोडविण्याकरितां झाला अशी परंपरेनें चालत आलेली एक दंतकथा आहे. भरतखंडांत शके ९०० च्या सुमारास **जयत्पाळ** या नांवाचा कोणी एक महापराक्रमी राजा होऊन गेला. त्याला **ब्रह्मस्वरूप** पहाण्याची अतिशय उत्कट इच्छा झाली असल्याकारणानें, जो साधु त्याच्या नगरांत येईल, त्याचें सामोपचारानें यथाविधि षोडशोपचारयुक्त पूजन करून तो अति नम्रतेनें त्या साधूला विनंति करी की, “महाराज ! कृपा करून **ब्रह्मस्वरूपदर्शन** मला घडवा.” ही राजाची विनंति सफल झाली नाही, म्हणजे राजानें तत्काळ त्या साधूस कारागृहवासांत पाठवून तळें खोदण्याच्या कामावर त्याची नेमणूक करावी. असा क्रम कैक दिवस चालू असल्यानें हजारों साधुसंत कारागृहवासांत पडून तळें खोदण्याच्या कामावर लागले. नंतर एके दिवशीं साधुसंत तळें खोदीत आहेत, राजरक्षक त्यांच्याभोंवतीं व वेशीवर पहारा करीत आहेत, अशा समयास **मुकुंदराज** नामें एक कोमलतनु तेजःपुंज मूर्ति **नारायणनामाचा** गजर करीत करीत **जयत्पाळ** राजाच्या नगराच्या वेशींत शिरली. त्या दिव्य मूर्तीकडे पाहून वेशीवर असलेल्या राजरक्षकांनीं अनेक प्रकारांनीं **मुकुंदराजांस** विनंति केली की, “महाराज ! आपल्यासारख्या तेजस्वी कोमलतनूला आमचा राजा कारागृहांत पाठवेल, याकरितां आपण नगरांत जाऊं नये.” पण **मुकुंदराजांनीं** आपला जाण्याचा आग्रहच दाखविला, आणि निघाले ते थेट राजवाड्यांतच शिरले. इतक्यांत **जयत्पाळाची** आणि

मुकुंदराजांची गांठ पडतांच “ब्रह्म दाखवा” अशी राजानें त्यांस विनंति केली. लगेच मुकुंदराजांनीं सरंजाम घालून घोडा तयार करून आणण्याची राजास आज्ञा केली. राजाज्ञेप्रमाणें घोडा तयार होऊन येतांच मुकुंदराजांनीं जयत्पाळ राजास सांगितलें कीं, “राजा, दुसऱ्या रिकिबीत पाय टाकण्यापूर्वीं तुला आतां ब्रह्मस्वरूपदर्शन करून देतो. रिकिबीवर पाय ठेव.” हे मुकुंदराजांच्या तोंडचे शब्द ऐकतांच राजानें रिकिबीवर एक पाय ठेवला, आणि दुसरा पाय उचलला; इतक्यांत मुकुंदराजांनीं जो एक चाबकाचा सपाटा राजासह घोड्याला मारला, त्याबरोबर घोडा राजासह ठाणावर उभा राहिला, आणि तो सारखा सात दिवस चौकांतच उभा होता. घोड्याची किंवा राजाची हालचाल म्हणून कांहीं नाहीं. अशा प्रकारें राजाची घोड्यावर सात दिवस सारखी समाधि लागल्यावर आठवे दिवशीं समाधि उतरवून मुकुंदराजांनीं जयत्पाळास विचारिलें कीं, “राजा ! ब्रह्मस्वरूपदर्शन झालें का ?” तेव्हां घोड्यावरून खालीं उतरून जयत्पाळ राजानें मुकुंदराजांस साष्टांग नमस्कार घातला, आणि तो मोठ्या नम्रतेनें व आदरपूर्वक म्हणाला कीं, “महाराज ! आपल्या कृपेनें सर्व हेतु परिपूर्ण झाले. काय असेल ती आपली आज्ञा दासास व्हावी.” नंतर मुकुंदराजांच्या आज्ञेनें जयत्पाळ राजानें सर्व साधुसंतांस कारागृहवासांतून सोडवून आणिलें, आणि त्या सर्वांचा मोठा गौरव करून सर्वांना त्यांच्या त्यांच्या इच्छित ठिकाणीं जाण्याची परवानगी दिली. या वेळीं मुकुंदराजांनीं जातांना जयत्पाळ राजाकरितां ‘विवेकसिंधु’ नांवाचा ग्रंथ तयार केला.

उद्धवसुतकृत रामदासचरित्रांत वरील गोष्ट दिली आहे. मुकुंदराज जयत्पाळाच्या राजधानींत गेले त्या वेळीं ते चांगले प्रौढ होते असें तेथें लिहिलें आहे. मुकुंदराजांनीं आपल्या ‘विवेकसिंधु’ ग्रंथांत जयत्पाळाचा उल्लेख केला आहे, परंतु तो राजा होता असें म्हटलेलें नाहीं; ‘नृसिंहाचा बळाळ । त्याचा कुमार जयत्पाळ’ असे त्यांचे शब्द आहेत. यावरून हा जयत्पाळ राजा नसून, कोणी तरी मुमुक्षु पुरुष होता असें दिसतें; व पुणें येथील भारत-इतिहाससंशोधक मंडळाच्या संप्रर्हीं असलेल्या विवेकसिंधूच्या एका जुन्या हस्तलिखित प्रतींत, उत्तरार्धाच्या ११ व्या अध्यायाच्या शेवटीं,

शके अकरा दाहोत्तरू । साधारण संवत्सरू ।

राजा शारंगधरू । राज्य करी ॥

अशी ओवी आहे, तीत तत्कालीन ‘शारंगधर’ राजाचा स्पष्ट उल्लेख असल्यामुळें, (ही ओवी जर क्षेपक नसेल तर) जयत्पाळ हा राजा नव्हता असेंच सिद्ध होतें. मात्र,

मुकुंदराजांच्या ग्रंथांची भाषा शके १२१२ त झालेल्या ज्ञानेश्वरीच्या भाषेपेक्षा बरीच अर्वाचीन असल्यामुळे, ज्ञानेश्वरीपूर्वी १०० वर्षे, शके १११० त, विवेकसिंधु ग्रंथ लिहिला गेला, हें मान्य करण्यास मन जरासे कचरतें.

‘मनोहर अंबानगरी’ या शब्दांनीं मुकुंदराजांनीं ज्या स्थलाचा उल्लेख केला आहे तें स्थल हल्लीचें जोगाईचें आंवें हेंच होय असें कांहीं लेखकांचें मत असून, तेथें गांवाबाहेर डोंगरांत मुकुंदराजांची समाधि लोक अद्याप दाखवितात. उलट पक्षीं वऱ्हाडांत वैनगंगा नदीचे काठीं ‘अंभोर’ नामक गांव असून तेथें मुकुंदराजांचे आज्ञेगुरु हरिनाथ यांची समाधि आहे व मुकुंदराजांचे गुरु रघुनाथ यांचीही समाधि त्याच प्रांती छिंदवाडा येथें आहे. शिवाय बैतूलजवळ खेडलें या गांवीं एका पडक्या किल्ल्यांत खुद्द मुकुंदराजांची समाधि आहे अशीही माहिती मिळते. तेव्हां अंभोर हीच अंबानगरी नसेल असेंही म्हणवत नाही. मुकुंदराज, मुकुंदमुनि, या नांवाचे अनेक सत्पुरुष होऊन गेले असल्यामुळेही असा घोटाळा होण्याचा संभव आहे. असो.

असें समजतें कीं, मुकुंदराजांच्या पूर्वजांस नांदेड गांवची वंशपरंपरेनें चालत आलेली वृत्ति होती; व तेथील वतनाच्या उत्पन्नाचाही कांहीं भाग त्यांस मिळत असे. मुकुंदराज हे माध्यंदिन वाजसनेयी शाखेचे देशस्थ ब्राह्मण. त्यांची गुरुपरंपराः—श्रीआदिनाथ—हरिनाथ—रघुनाथ—मुकुंदराज.

अनुक्रमणिका

—०००००—

प्रकरण	विषय	ओंव्या	पृष्ठ
१	लें मंगलाचरण	२२	१-५
२	रें अन्यमतखंडण	१९	६-९
३	रें महावाक्यविवरण	२१	१०-१३
४	थें स्थूलदेहनिरसन	२९	१४-१८
५	वें लिंगदेहनिरसन	३३	१९-२४
६	वें कारणदेहनिरसन	१८	२५-२८
७	वें महाकारणदेहनिरसन	१७	२८-३१
८	वें शून्यखंडन	१७	३१-३४
९	वें अभ्यासयोग	२१	३५-३८
१०	वें दृश्यभासखंडन	३०	३९-४४
११	वें अज्ञानखंडन	२९	४५-५०
१२	वें स्वानुभवसुखवर्णन	१३	५०-५३
१३	वें मुक्तिरहस्य	२९	५३-५८
१४	वें साक्षात्कार	२५	५८-६३

परमामृत

प्रकरण १ लें

मंगलाचरण

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

ॐ

ॐ

नमो श्रीसद्गुरुनाथा ॥
तूं परमप्राप्तीचा दाता ॥
कृपासिंधु जी समर्था ॥
अनंता अपारा ॥ १ ॥

अहो श्रीसद्गुरुनाथ! आपल्या चरणक्रम-
लावर मस्तक ठेवून अनन्यभावानें मी नमन
करितों. कां म्हणाल, तर आपण परमप्राप्तीचे
दाते आहांत; म्हणजे, आपण जी देणगी देतां,
तशी देणगी देण्याचें सामर्थ्य दुसऱ्या कोणा-
च्याही अंगीं नाही; आणि आपण तर केवळ
कृपेचे सागरच असून कृपा करण्याविषयीं
समर्थ आहांत. इतकेंच नाही, परंतु महा-
राज! आपण अनंत आणि अपार, म्हणजे
अंतरहित आणि सीमारहित असे आहांत.
(१)

तूं आनंदमय स्वयंप्रकाश ॥
कैवल्यदाता परम ईश ॥
तूं निजरूपें अविनाश ॥
निराकार ॥ २ ॥

आणखी, आपण आनंदमय असून आणि
स्वयंप्रकाश अर्थात् स्वतेजाजें प्रकाशमान
असून कैवल्यदाते म्हणजे मोक्ष देणारे, परम
ईश अर्थात् देवाधिदेव आहांत. असे जे
आपण, ते निजरूपें म्हणजे आपल्या स्वतः-
च्या स्वरूपानें अविनाशी असून निराकार
आहांत. (२)

तूं निःसंग निरंजन ॥ शिवाय आपण निःसंग अर्थात् इन्द्रियांच्या
 तूं निरंतर अभिन्न ॥ इच्छेप्रमाणें न वागणारे म्हणून निरंजन
 नाहीं तुजसमान ॥ म्हणजे निष्कलंक; आणि निरंतर अभिन्नत्वानें
 कोणी देवा ॥ ३ ॥ असणारे, म्हणून आपली बरोबरी करणारें,
 हे सद्गुरुनाथ देवा ! दुसरें कोणी नाहीं. (३)

तूं जंव कृपा करिसी ॥ त्या अर्थी, हे सद्गुरुनाथा ! आपणच कृपा
 तंव संसारबंधना तोडिसी ॥ कराल, तर अविद्येपासून सोडवून संसारबंधन
 अविद्येपासून सोडविसी ॥ तोडाल, आणि जीवाचा तरणोपाय होईल.
 तारिसी जीवा ॥ ४ ॥ (४) कारण-

न होय जें देवां असुरां ॥ हे उदार सद्गुरो ! जें कार्य देव आणि
 तें तुझें करणें दातारा ॥ असुर यांच्यानें होण्यासारखें नाहीं, असें कार्य
 समर्थ न देखों दुसरा ॥ आपण सहज करितां. आपल्याशिवाय माझा
 तुजवांचुनी ॥ ५ ॥ उद्धार करण्याविषयीं समर्थ असा दुसरा
 कोणी दिसत नाहीं. (५)

आणिका कवणा नमस्कारूं ॥ तर हे सद्गुरो ! मी आपल्यावांचून दुसऱ्या
 कवणाचें स्तवन करूं ॥ कोणाला नमस्कार करूं ? अथवा दुसऱ्या
 जयजयाजी श्रीगुरु ॥ कोणाचें स्तवन करूं ? म्हणून हे अगाध-
 अगाधमहिमा ॥ ६ ॥ महिमा श्रीगुरो ! मी आपलाच जयजयकार
 करितों. (६)

जैसा सर्व पटामाजी एक तंतू ॥ महाराज ! सर्व वस्त्रामध्यें जसा एक तंतूच
 तैसा तूं विश्वीं विश्वभरितु ॥ भरलेला असतो, त्याप्रमाणें आपण विश्वांत
 सर्व व्यापूनि विरहितु ॥ विश्वमय भरून आहांत. आणि त्यांत नवल
 अलिप्त तूं ॥ ७ ॥ हें कीं, सर्व विश्वाला व्यापून देखील आपण
 विश्वरहित अलिप्त असे आहांत. (७)

हीं अनेक सगुण रूपें ॥ महाराज ! आपण सर्वव्यापी असल्यानें
 तूं धरिसी आपुलेनि व्यापें ॥ अर्थात् आपल्या व्यापाच्या योगानें निरंतर अ-
 नेक सगुणरूपें धारण करितां आणि त्यांत शिव-

शिवशक्तींचीं साकाररूपें ॥ शक्तींचीं म्हणजे देव आणि देवी यांचीं साकार-
दाविशी तूं ॥ ८ ॥ रूपें दाखवितां अथवा धारण करितां. (८)

तुजविण अन्य न देखों कोणी ॥ या सर्व प्रकारावरून, हे सद्गुरु ! आप-
म्हणोनि आणिकातें न मानीं ॥ ल्यावांचून मला तर दुसरा कोणीच योग्य
हा मस्तक तुझिये चरणीं ॥ दिसत नाही. म्हणून दुसऱ्या कोणाला न
ठेविला सत्य ॥ ९ ॥ मानितां, खरोखर मी आपल्याच चरणान्वर
मस्तक ठेवितों. (९)

तूं शुद्धात्मा स्वयंज्योती ॥ महाराज ! आपण स्वयंज्योति शुद्धात्म
तुझी सर्वत्र ज्ञानदीप्ती ॥ असल्यानें सर्वत्र आपली ज्ञानदीप्ती आहे.
नमो नमो जी श्रीगुरुमूर्ती ॥ अशा आनंदविभो श्रीगुरुमूर्ते ! आपल्याला मी
आनंदविभो ॥ १० ॥ पुनःपुन्हां नमस्कार करितों. (१०)

तूं ब्रह्मारूपें उत्पत्ति करिशी ॥ महाराज ! ब्रह्मदेवरूपानें आपण सृष्टीची
विष्णुरूपें प्रतिपाळिशी ॥ उत्पत्ति करितां, विष्णुरूपानें तिचें प्रतिपालन
रुद्ररूपें संहारिशी ॥ करितां, आणि पुन्हां सृष्टीची रचना कर-
पुनरपि रचावया ॥ ११ ॥ ण्याच्या हेतूनें रुद्ररूपानें तिचा संहार करितां.
(११) त्या अर्थी—

तूं सर्वसाक्षी सर्वज्ञ ॥ महाराज ! आपण सर्वसाक्षी आणि सर्वज्ञ
तूं सर्वविद्याविद् प्राज्ञ ॥ आहांत; त्याचप्रमाणें सर्व विद्यांचे आपण
तूं तत्त्वार्थ जीवसंज्ञ ॥ जाणते अर्थात् गुरु आहांत. परंतु तत्त्वार्थानें,
सर्वेश्वर ॥ १२ ॥ हे सर्वेश्वरा श्रीगुरुराया ! आपल्याला जीव
अशी संज्ञा आहे. (१२)

तूं जाणसी स्वरूपासी ॥ महाराज ! आपण स्वरूपाला जाणतां
म्हणोनि जाणीव स्फुरविशी ॥ म्हणून जाणीव प्रगट करितां. आणि ही जाणि-
परमात्मा म्हणविशी ॥ वेची उपाधि लागल्याकारणानेंच आपण
यया उपाधीस्तव ॥ १३ ॥ आपल्याला परमात्मा म्हणवून घेतां. (१३)

तुझिये इच्छेचा विस्तार ॥
 विस्तारलें हें चराचर ॥
 जीवअंश अपार ॥
 स्फुरसी तूंचि ॥ १४ ॥

आपल्या इच्छेचा जो विस्तार, तोच
 चराचररूपानें विस्तारला असून, त्यांत जीव-
 अंशानें आपणच स्फुरत आहांत. (१४)
 त्या अर्थी—

सर्व जीवांची ज्ञप्तिकळा ॥
 जगासी जाणे सकळा ॥
 तो ज्ञानात्मा जिव्हाळा ॥
 त्वंपदाचा तूं ॥ १५ ॥

सकळ जगाला जाणणारी व सकळ
 जीवांत जीवअंशानें असणारी जी ज्ञप्तिकळा,
 त्या कलेचा शिवरूप जिव्हाळा, हे सद्गुरु-
 राया ! आपणच आहांत. (१५)

मायाअविद्यासंबंधें ॥
 जीव ईश्वर होसी भेदें ॥
 हाही आपुलेनि विनोदें ॥
 खेळ तुझा ॥ १६ ॥

म्हणून माया आणि अविद्या यांच्याशीं
 आपला संबंध जडल्यानें जीवईश्वरपणाचा
 भेद दाखविणारा खेळही आपलाच एक विनोद
 आहे ! (१६)

तूं खानंद सदोदित ॥
 असिपदीं तदात्मा अलिप्त ॥
 पदातीत स्वयंभरित ॥
 कैवल्य तूं ॥ १७ ॥

तथापि ब्रह्मरूप असे आपण नित्य खानंद-
 पूर्ण असून असिपदांतही अलिप्त असतां,
 त्या अर्थी आपली स्वयंभरित कैवल्यस्थिति
 पदातीत आहे. (१७)

ऐसी करितां तुझी स्तुती ॥
 मुकावल्या वेदश्रुती ॥
 मग मी प्राकृत किती ॥
 वर्णावया योग्य तुज ॥ १८ ॥

महाराज ! ज्यापेक्षां वेदांनीं अशी नाना
 प्रकारें आपली स्तुति करून मौन धारण
 केलें आहे, त्यापेक्षां त्यांच्यापुढें आपलें वर्णन
 करण्याची माझी प्राकृताची काय योग्यता
 असणार ? (१८) असें जरी आहे तथापि—

तूं प्रेमभरित परम पुरुष ॥
 चतुर्विध वाचेचा ईश ॥

महाराज ! आपण प्रेमभरित परमपुरुष
 असून चतुर्विध वाचेचे ईश अर्थात् स्वामी
 आहांत, त्या अर्थी आपल्याला जाणण्याबद्दल

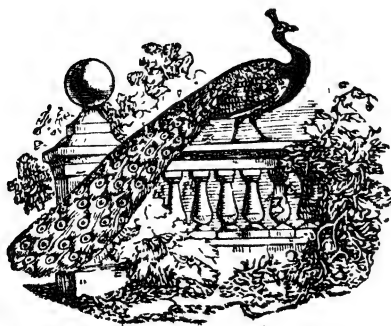
आतां देई देवा मतिप्रकाश ॥ माझ्या मतीला आपण प्रकाशित कराच.
तुज जाणावया ॥ १९ ॥ (१९) कारण-

तूं कृपासिंधु जरी वरद होसी ॥ आपण कृपासिंधु आहांत, म्हणून
तरी अज्ञान जीवाचें फेडिसी ॥ आपण जर वर दिलात, तर जीवाच्या ठायीं
मग लोपलें प्रगटविसी ॥ असलेल्या अज्ञानाचा नाश करून लोपलेलें
शिवत्व सिद्ध ॥ २० ॥ शिवत्व सहज प्रगट कराल. (२०)

म्हणोनि मी विनवीं शरणागत ॥ या हेतूनें मी आपल्याला शरण येऊन
तूं ज्ञानसूर्य हृदयीं उदित ॥ विनंति करीत आहे. महाराज ! आपण
तरी अविद्यात्म क्षणांत ॥ माझ्या हृदयमंदिरांत ज्ञानसूर्याचा उदय
फिटेल स्वामी ॥ २१ ॥ कराल, तर अविद्यारूप तमाचा क्षणार्धांत
संहार होईल. (२१)

यावरी श्रीगुरु झाले प्रसन्न ॥ अशी प्रार्थना करितांच श्रीगुरु प्रसन्न
करविती परमार्थाचें कथन ॥ झाले, आणि परमार्थाचें निरूपण करण्यास
बोलेन सकल शास्त्रांचें मथन ॥ त्यांनीं मला आज्ञा केली. त्या आज्ञेच्या
निर्वाण तेंचि ॥ २२ ॥ जोरावर सर्व शास्त्रांचें मथन करून
त्यांतील निर्वाण तेंच मी आतां सांगतों.
(२२)

इति श्रीपरमावृते मुकुंदराजधिरचिते मंगलाचरणं नाम
प्रथमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ १ ॥

प्रकरण २ रें

अन्यमतखंडण

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

जें जाणोनि सर्व कीजे ॥ जें समजून घेतल्यावर कांहीं करणें तें
जें सर्वदा अभ्यासिजे ॥ सर्व करावें, आणि जें जाणल्यानंतर त्याचा
जेथें परतोनि चित्तें राहिजे ॥ अभ्यास करतां यावा म्हणून ज्यांत चित्तानें
बुडी देउनी ॥ १ ॥ परतून बुडी देऊन राहिलें पाहिजे, (१)-

जें अभ्यंतरीचें ज्ञान ॥ असें जें अभ्यंतरीचें ज्ञान, आणि ज्या
प्रगट बोलेन साधन ॥ ज्ञानांत योगिजन निरंतर रममाण झाले, तें
जेथें रतले योगिजन ॥ साधनासह मी आतां स्पष्ट सांगतो. (२)
निरंतर ॥ २ ॥

जैसें सागरींचें अमृत ॥ तें अशा प्रकारचें सांगतों कीं, देवदैत्यांनीं
कां पय मथूनि काढिजे नवनीत ॥ सागराचें मंथन करून त्यांतून जसें अमृत
तैसें सार सर्वांत ॥ जसें लोणी काढावें, त्याप्रमाणें सर्वांत सार
तेंचि सांगेन ॥ ३ ॥ असें जें कांहीं, तेंच आतां मी सांगतों.
(३) म्हणून-

नलगे यापरतें कांहीं करणें ॥ पहिल्यानें एवढेंच करा कीं, नाना प्रकारचे
नाना परींचीं अभ्यासनें ॥ शास्त्राभ्यास अथवा संकल्पविकल्पात्मक जीं
संकल्पविकल्पात्मक साधनें ॥ साधनें आहेत, त्या सर्वांचा त्याग करा. (४)
सर्व त्याजिजे ॥ ४ ॥

संकल्पविकल्पात्मक मते ॥ कारण, महावाक्याचें विवरण म्हणजे त्वं,
नाना दर्शनें कष्ट ते ॥ तत् आणि असि या तीन पदांचें ऐक्य जों-
जंव महावाक्यविवरण चित्तें ॥ पर्यंत चित्तानें अनुभविलें नाहीं, तोंपर्यंत
अनुभविलें नाहीं ॥ ५ ॥ संकल्पविकल्पात्मक मते आणि नाना प्रका-
रचीं शास्त्रें हीं सर्व कष्टमय असतात. (५)

जों निरुपाधिस्वरूप ॥
 अनुभविलें नाहीं आपेंआप ॥
 तोंवरी कष्टासि माप ॥
 कवण करी ॥ ६ ॥

आणि निरुपाधिस्वरूप जोंपर्यंत सहजीं
 अनुभवलें नाहीं, तोंपर्यंत जे कष्ट होतात,
 त्यांची गणनाही होत नाही. (६)

व्रतें तपें नियमांचिया सांकडीं ॥
 संदेहीं गुंतलीं बापुडीं ॥
 तीं केवीं पावतील पैलथडी ॥
 संसारसागराचिये ॥ ७ ॥

व्रतें आणि तपें हीं नियमांच्या योगाबे
 खडतर झालीं असून फलप्राप्तीविषयीं संशया-
 त्मक असल्यानें संसारसागराच्या पैलतीरावर
 तीं बापुडीं कशीं पोहोंचतील ? (७)

पूजा स्नानें तीर्थीं दानें ॥
 मंत्र यंत्र योग हवनें ॥
 कीजे तितुकें फळ भोगणें ॥
 स्वर्गादिक सर्वथा ॥ ८ ॥

पूजा, तीर्थावर स्नानें व दानें, त्याचप्रमाणें
 मंत्र, यंत्र, योग आणि हवनें इत्यादि प्रकार
 जितके करावे, तितकेच त्यांपासून स्वर्गसुखादि
 भोग प्राप्त होतात. (८) आणि-

जप तप अनुष्ठानें ॥
 आणि नानापरींचीं साधनें ॥
 मोक्ष न पाविजे आत्मज्ञानें- ॥
 वांचोनियां सर्वथा ॥ ९ ॥

जप, तप, अनुष्ठान आणि नाना प्रकारचीं
 साधनें जरी केलीं, तथापि आत्मज्ञानावांचून
 मोक्षप्राप्ति होत नाही. (९) कारण-

जोंवरी जीवेश्वर उपाधी ॥
 निरस्त्रनि नेणिजे ऐक्यसिद्धी ॥
 भेद सांझुनि शबलविरोधी ॥
 शुद्ध स्वरूप न प्रकाशे ॥ १० ॥

जोंपर्यंत जीव आणि ईश्वर या उपाधींचा
 निरास झाला नाही, व जीव-शिवांचें ऐक्य
 लक्ष्यांत आलें नाही, तोंपर्यंत भेदबुद्धि मोडून
 मायेनें अनावृत असें शुद्ध स्वरूप प्रकाशमान
 होत नाही. (१०)

त्वंपद तत्पदींचें लक्ष ॥
 शबल सांडोनि परोक्ष ॥
 नेणिजे शुद्ध अपरोक्ष ॥
 तंववरी मोक्ष कैचा ॥ ११ ॥

उघडच आहे कीं, जीवाचें शिवाच्या
 ठिकाणीं लक्ष लागणें हा शबल भाग नाहीसा
 होऊन शुद्ध ब्रह्मपद प्रत्यक्षत्वानें जोंपर्यंत
 जाणलें नाही, तोंपर्यंत मोक्षप्राप्ती कशी
 होणार? अर्थात् नाही. (११)

जोंवरी तो एक मी एक ॥ त्याचप्रमाणें जोंपर्यंत तो एक आणि मी
हा न तुटेचि कलंक ॥ एक अर्थात् त्याच्यापासून मी निराळा
जंव न प्रकाशे सम्यक ॥ असला कलंकयुक्त दोष नाहीसा झाला नाही,
तंव परमप्राप्ति न घडे ॥ १२ ॥ आणि सम्यग्ज्ञानाचा प्रकाश झाला नाही,
तोंपर्यंत परमप्राप्तीचा योग प्राप्त व्हावयाचा
नाहीं. (१२)

जंववरी त्रिपदशोध न घडे ॥ आणि जोंपर्यंत त्रिपद अर्थात् त्वं, तत्
अर्धमात्रापरतें न सांपडे ॥ आणि असि या पदांचा उलगडा झाला
क्षराक्षरनिवाडा न घडे ॥ नाही, आणि अर्धमात्रेपलीकडील म्हणजे
उत्तम पुरुषीं समरस ॥ १३ ॥ उन्मनी स्थिति प्राप्त होऊन क्षर आणि अक्षर
उत्तम पुरुषांचा निवाडा लागून उत्तम पुरुषाच्या
ठिकाणीं ऐक्यभाव झाला नाही, (१३)

सच्चिदानंदविवरण ॥ आणि सच्चिदानंद-पदांतील कार्यकारण-
जंव नेणिजे कार्यकारण ॥ भाव समजला नाही, तोंपर्यंत शुद्ध आत्मज्ञान
विवळेना शुद्ध आत्मज्ञान ॥ होत नाही, व आत्मज्ञान नाही तोंपर्यंत
तंव मोक्ष कैंचा ॥ १४ ॥ मोक्षप्राप्ती कशी होणार? (१४)

सद्गुरुमुखें वेदांतश्रवण ॥ म्हणून मोक्षप्राप्ती करून घेण्याकरितां
न घडे त्याचें मनन ॥ सद्गुरुच्या मुखानें वेदांतश्रवण, श्रवण केले-
जंव न पाविजे निजध्यासन ॥ त्याचें मनन, आणि केलेल्या मननाचा सारखा
तंववरी मोक्ष कैंचा ॥ १५ ॥ निजध्यास लागला नाही, तोंपर्यंत मोक्षप्राप्ती
होणार नाही. (१५)

सांडूनि वेदांत सिद्धांत ॥ वेदांतसिद्धांत सांगण्याचें सोडून जे
जे कां बोलती पाखांडमत ॥ पाखांडाच्या गोष्टी बोलतील, त्यांची एकही
त्यांची नायकावी मात ॥ गोष्ट न ऐकतां महावाक्यार्थाचा म्हणजे त्वं
महावाक्यार्थ अनुभविजे ॥ १६ ॥ आणि तत् पदांचें ऐक्य करून असिपदाचा
अनुभव घेत जावा. (१६)

वेद बोलिला सृष्टिक्रम ॥ वेदांनीं जो सृष्टिक्रम सांगितला आहे, तो सर्व
तो सांडूनि सकळ धर्म ॥ धर्म सोडून त्यांत जें सकळ वेदांताचें निजवर्म

वेदांताचें निजवर्म ॥ सांगितलें आहे, त्याची गुरुमुखानें प्राप्ति
लाहिजे गुरुमुखें ॥ १७ ॥ करून घ्यावी. (१७)

वेदांताचें अबोलणें ॥ कारण बोलून बोलून थकल्यावर वेदां-
सिद्धांतीचें जाणोनि नेणणें ॥ नीं ज्या ठिकाणीं मौन धारण केलें, आणि
जेथें मिळणी होय तें पावणें ॥ सिद्धांत जाणून ज्या ठिकाणीं नेणीव धरली,
कैवल्यपद ॥ १८ ॥ अर्थात् ज्ञान आणि अज्ञान या दोहींचाही
निरास झाला, त्या ठिकाणीं जाणीव आणि
नेणीव यांची मिळणी झाली. त्या मिळणीचेंच
नांव कैवल्यपद. तें पद गुरुपासून प्राप्त
करून घ्यावें. (१८)

जीवेश्वराची मिळणी ॥ अशा प्रकारें जीव-ईश्वरांची मिळणी होऊ-
होय परमपद निर्वाणी ॥ न निर्वाण परमपदाची प्राप्ति झाली असतां
तेथें द्वैतबुद्धीची कडसणी ॥ द्वैतबुद्धीची कडसणी म्हणजे गांठ तुटून
तुटोनि जाय ॥ १९ ॥ जाते. (१९)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते अन्यमतखंडनं नाम
द्वितीयप्रकरणं संपूर्णम् ॥ २ ॥

प्रकरण ३ रें

महावाक्यविवरण

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

करुनि आदिशक्तीचा अंगिकारू आदिशक्तीचा अर्थात् जगन्मातेचा अंगि-
 जो करी उत्पत्ति स्थिति संहारू ॥ कार करून जो सृष्टीची उत्पत्ति, स्थिति
 सर्वसाक्षी सर्वेश्वरू आणि संहार करितो, व जो सर्वसाक्षित्वानें
 तो शबल बोलिजे ॥ १ ॥ सर्व देवांचा ईश्वर सर्वेश्वरूपानें नांदतो,
 त्याला शबल म्हणतात. (१)

स्थूल दृष्टीचें जाणणें ॥ परंतु ह्या शबल सर्वेश्वररूपांत स्थूल
 तितुकेंही निरसणें ॥ दृष्टीनें जाणतां येणाऱ्या रूपाचा निरास
 उरें अदृश्य जो द्रष्टेपणें ॥ केल्यावर अदृश्यपणानें जें रूप द्रष्टेपणें अनुभ-
 तोचि शुद्ध परमात्मा ॥ २ ॥ वानें गोचर होतें, तें परमात्म्याचें शुद्ध
 स्वरूप होय. (२)

सर्वज्ञ आणि सर्वेश्वरू ॥ आणि ह्याच स्वरूपाविषयीं सकल शास्त्रांनीं
 ऐसा सकळ शास्त्रांचा निर्धारू ॥ सर्वज्ञ आणि सर्वेश्वर असा निर्णय केला आहे,
 तोचि जाणिजे परात्परू ॥ व ह्याच स्वरूपाला ज्ञप्तिमात्र परात्पर म्हण-
 ज्ञप्तिमात्र ॥ ३ ॥ तात. (३)

अनंत शक्तींचा द्रष्टा ॥ असा तो परमात्मा अनंत शक्तींचा द्रष्टा
 स्थान मान विरहित प्रतिष्ठा ॥ असून स्थान (रहाण्याची जागा), मान
 जया अपरिमित घनदाटा ॥ (इयत्ता) आणि प्रतिष्ठा यांविरहित असा
 पार नेणिजे ॥ ४ ॥ अपरिमित घनदाट आहे, व ज्याचा कांहीं
 केल्या अंतच लागत नाही. (४)

तया बोलिजे शुद्ध ॥ त्याला शुद्धस्वरूप अथवा शुद्धात्मा म्हण-
 निरसिजे शबलत्व अशुद्ध ॥ तात. म्हणून ही शुद्धस्वरूपप्राप्ति झाली असतां
 ज्ञानघनानंदसिद्ध ॥ शबलत्वाचें निरसन होऊन ज्ञानघनानंदसिद्ध
 परमेश्वर ॥ ५ ॥ परमेश्वररूप बनतें. (५)

- ब्रह्मांड हिरण्यगर्भ माया ॥ हा परमेश्वररूपी आत्मा ब्रह्मांड, हिरण्य-
जो वेगळा या देहत्रया ॥ गर्भ आणि माया म्हणजे अनुक्रमें जागृति,
मूलप्रकृति महामाया ॥ स्वप्न आणि सुषुप्ति या देहाच्या ज्या तीन
यांविलक्षण जो ॥ ६ ॥ अवस्था आहेत, त्यांपासून वेगळा असून
मूलप्रकृति जी महामाया, तिच्याहूनही हा
अगदीं निराळा आहे. (६)
- उत्पत्ति स्थिति संहार ॥ त्याचप्रमाणें सर्वसाक्षित्वाचे व्यवहार जे
सर्वसाक्षित्वाचा व्यवहार ॥ उत्पत्ति, स्थिति आणि संहार या व्यवहारांहून
या अवस्थातीत अपार ॥ तो अतीत अर्थात् अगदीं बाहेर आहे. (७)
आपेंआप जो ॥ ७ ॥
- ब्रह्मा विष्णु रुद्र ॥ त्याचप्रमाणें ब्रह्मा, विष्णु, रुद्र आणि चौथा
आणि चौथा हा सर्वेश्वर ॥ सर्वेश्वर या सर्व देवांच्याहूनही अगदीं वेगळा
यावेगळा अपरंपार ॥ असून तो अपरंपार मर्यादातीत असा शुद्ध
शुद्ध ब्रह्म जो ॥ ८ ॥ ब्रह्मस्वरूप आहे. (८)
- याचिपरी पाहतां ॥ या पद्धतीनें पाहूं गेलें असतां असें लक्षांत
जीव अविद्याविरहिता ॥ येतें कीं, जीव हा अविद्यारहित असून काम्य-
काम्यकर्मातीता ॥ कर्मातीत म्हणजे काम्यकर्माच्या बाहेर आहे;
जाणिजे ऐसा ॥ ९ ॥ अर्थात् जीव त्यांनीं लिप्त नाही. (९)
- स्थूल सूक्ष्म कारण ॥ स्थूल, सूक्ष्म, कारण आणि महाकारण
चौथा देह महाकारण ॥ असे ज्याप्रमाणें चार प्रकारचे देह आहेत;
जागृती स्वप्न सुषुप्ती जाण ॥ त्याचप्रमाणें जागृती, स्वप्न, सुषुप्ती आणि
तुरीया चौथी ॥ १० ॥ तुर्या ह्या चार अवस्था अनुक्रमें चार
देहांच्या आहेत. (१०)
- विश्व तैजस प्राज्ञ ॥ या चार देहांच्या चार अवस्थांचे विश्व,
प्रत्यगात्मा सर्वज्ञ ॥ तैजस, प्राज्ञ आणि प्रत्यगात्मा अथवा सर्वज्ञ
हे अभिमानी संज्ञ ॥ असे अनुक्रमें त्वंपद अर्थात् म्हणजे जीव
शबल त्वंपदार्थी ॥ ११ ॥ अथवा मीपणाचे चार शबल अभिमानी
आहेत. (११)

या इतुकियांचा द्रष्टा ॥ या चार देहांचा, चार अवस्थांचा व
तो ज्ञानघन तया प्रगटा ॥ चार अभिमानांचा जो द्रष्टा, त्यानें जीवत्वाचा
शुद्ध बोलिजे प्रतिष्ठा ॥ निरास केला म्हणजे तोच ज्ञानघन शुद्ध
जीवत्व निरासे ॥ १२ ॥ आत्म्याच्या प्रतिष्ठेस अर्थात् योग्यतेस येऊन
प्रगट होतो. (१२)

शबल तो वाच्यपक्ष ॥ म्हणून वाच्यपक्ष म्हणजे जितका बोल-
शुद्ध बोलिजे लक्ष ॥ ण्याचा भाग, तितका शबलपक्ष असून
लक्षीं ऐक्य जाणितल्या मोक्ष- ॥ लक्षानें अर्थात् एकाग्र अंतःकरणानें घेण्याचा
सिद्धीचि लाभे ॥ १३ ॥ तितका भाग शुद्ध पक्ष होय आणि त्या शुद्ध-
पक्षांश भागांत जीवशिवांचें ऐक्य होण्या-
बरोबर मोक्षसिद्धि लाभते. (१३)

दोन्ही नयनीं एक दृष्टी ॥ डोळे दोन, परंतु त्यांतील दृष्टि एक; कान
दोन्ही श्रवणीं एक नाद उठी ॥ दोन, परंतु त्यांत उठणारा नाद एक; ऊर्ध्व
दोन्ही ऊर्ध्वाधरपुटीं ॥ व अधर ओठ दोन, परंतु त्यांपासून निघणारा
एकचि शब्द ॥ १४ ॥ शब्द एक. (१४)

तैसें दोन्ही पदींचें विवरण ॥ त्याप्रमाणें जीव व शिव या दोन पदांचें
करितां जीवेश्वराचें निरसन ॥ विवरण करित असतां त्यांत जीव व ईश्वर
शुद्ध लाघे तया कवण ॥ या दोन पदांचें निरसन होऊन त्यांतच शुद्ध-
द्वैत कल्पी ॥ १५ ॥ पद सांपडल्यावर मग द्वैताची कल्पना कशी
होणार ? (१५)

जैसें महदाकाश अखंड पूर्ण ॥ याला दृष्टांत असा पहा कीं, महदाकाश
घटमठीं दिसे भिन्न ॥ हें अखंड पूर्ण म्हणजे सर्वत्र व्यापलेलें आहे.
घटमठाकाश ऐसें जाण ॥ अर्थात् आकाश कोठें नाहीं असें स्थळच
बोलती तया ॥ १६ ॥ नाहीं. असें असतां घट म्हणजे भांडें आणि
मठ म्हणजे आश्रम या दोहींतील अवकाशाला
घटाकाश व मठाकाश असें म्हणतात. (१६)

ते घट मठ दोन्ही भंगतां ॥ त्याच घटाचा आणि मठाचा भंग होताच
 ठायींचेंचि ऐक्य तत्त्वतां ॥ घट व मठ या आकाशाच्या उपाधी जाऊन
 तैसें जीवेश्वर उपाधी निरसतां ॥ जसें मूळचेंच ऐक्य होतें, तद्वत् जीव आणि
 स्वस्वरूप एक ॥ १७ ॥ ईश्वर या उपाधीचा निरास होताच मूळचेंच
 स्वरूप राहातें. (१७)

माया-अविद्या-नाशीं ॥ म्हणून माया आणि अविद्या यांच्या
 ऐक्य होय जीवेश्वरांसी ॥ नाशाबरोबर जीव आणि ईश्वर यांचें ऐक्य
 ऐसें बुद्धोनियां मानसीं ॥ होतें असं मनांत समजू लागतांच सुख वाटूं
 सुखिया होइजे ॥ १८ ॥ लागतें. (१८)

माया-अविद्येसी पाहतां ॥ परंतु माया आणि अविद्या या दोहीविषयीं
 विरोध भासे उभयतां ॥ विचार करितां त्या शबल म्हणजे आत्मस्वरूप-
 म्हणोनि शबलल्यागें शुद्ध घेतां ॥ प्राप्तीविषयीं विरोधी असल्यानं त्यांचा त्याग
 अखंड एकरस ब्रह्म ॥ १९ ॥ करून जेव्हां शुद्धाचा अंगीकार करावा, तेव्हां
 अखंड-एकरसब्रह्मस्थिति होते. (१९)

ऐसेनि महावाक्यविवरणें ॥ अशा प्रकारें महावाक्याचें विवरण म्हणजे
 त्वंपद तत्पद शोधणें ॥ त्वं आणि तत् या दोन पदांचें शोधन करून
 असिपदीं पावणें ॥ असिपदप्राप्तीनं ऐक्यसिद्धि प्राप्त करावी. (२०)
 ऐक्यसिद्धी ॥ २० ॥

म्हणोनियां दृष्टीविण ॥ अर्थात् या विचाराशिवाय इतर
 सकळ भेदमतें जाण ॥ सर्व भेदमतें म्हणून जितकी आहेत, तीं
 तें बोलिजे खंडज्ञान ॥ मायिक व्यवहाराचीं असल्यानं अखंड
 मायिक व्यवहार ॥ २१ ॥ ज्ञानप्राप्तीचीं नाहीत. (२१)

इति श्रीपरमात्मते मुकुंदराजविरचिते महावाक्यविवरणं नाम
 तृतीयप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ३ ॥

प्रकरण ४ थें

स्थूलदेहनिरसन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

आतां अद्वैत पहाणें ॥ मागच्या प्रकरणाप्रमाणें अद्वैत पहाणें
 तें दुसरें करुनियां जाणणें ॥ म्हणजे प्रथमतः द्वैत निर्माण करून अद्वैत
 पुनरपि मुरवणें ॥ जाणून अर्थात् समजून घेतल्यावर दृष्टि
 ठायींच्या ठायीं ॥ १ ॥ पुन्हां जागच्या जागीं आणून मुरवावी.
 (१)

उफराटें दृष्टीचें पहाणें ॥ म्हणजे साहजिक समोरचा झोंक उफराटा
 जे दृष्टीमाजी दृष्टी मुरवणें ॥ करून दृष्टींत दृष्टि मुरवून पाहणाऱ्या
 पहातया मूळासी जाणें ॥ स्वस्वरूपाच्या मूळाशीं जाऊन पहावें. (२)
 स्वस्वरूपासी ॥ २ ॥

तेथूनि परतें पाहतां ॥ तें स्वरूप दृष्टीस पडलें असतां त्याच्या
 नाहीं पहाणें सर्वथा ॥ पलीकडे पहाणेंच कांहीं उरत नाही. कारण
 दुमदुमित अखंडिता- ॥ स्वस्वरूपापर्यंत एकदां मजल पोचली, म्हणजे
 माजी पडिजे ॥ ३ ॥ दुमदुमित अशी अखंड स्वरूपमय स्थिति
 होते. म्हणजे परब्रह्मस्वरूपावांचून दुसरें
 कांहींच दिसत नाही. (३)

जेथें नाहीं माया अविद्या ॥ त्या दुमदुमित अखंड स्वरूपांत मायाअ-
 जे अपरिमित स्वसंवेद्या ॥ विद्येचा संपर्क नाही आणि जें स्वरूप अपरिमित
 ते सांगों ब्रह्मविद्या ॥ असून स्वसंवेद्य आहे, तें जाणण्याची ब्रह्मविद्या
 सावधान परियेसा ॥ ४ ॥ आतां सांगतों, त्यासाठीं अवधान द्या. (४)

जे घनानंद सुखाची राशी ॥ ही ब्रह्मविद्या घनानंद म्हणजे अलोट
 प्रवेशोनि तये स्वप्रकाशीं ॥ सुखाची राशि असल्यानें तिच्यांत एकदां
 असिजे गमनागमनासी ॥ प्रवेश झाला, म्हणजे प्रवेश करणाऱ्याच्या
 नाशोनि सदा ॥ ५ ॥ मनाची जा ये अथवा चलबिचल बंद होऊन
 तो स्वप्रकाशांतच राहतो. (५)

तें साधावें कवणे रीतीं ॥ त्या विद्यचें साधन कोणत्या रीतीनें केळें
जेणें होय नित्यतृप्ती ॥ असतां नित्यतृप्ति होईल, अशी एक सुनिश्चित
ते युक्ति ऐकावी सुनिश्चितीं ॥ युक्ति सांगतां ती एकाग्रतेनें ऐक. (६)
एकाग्र होऊनि ॥ ६ ॥

परी आधीं सांगों साधन ॥ ज्याचें ध्यान करावयाचें तें सम-
आत्मस्वरूपाचें परिज्ञान ॥ जप्याकरितां आत्मस्वरूपाच्या परिज्ञानाचें
तें जाणितल्याविण ॥ साधन आधीं सांगतां. नाहीतर तें समज-
काय ध्यावें ॥ ७ ॥ त्यावांचून कशाचें म्हणून ध्यान करावें ?
(७) याकरितां-

आधीं आत्मयातें जाणावें ॥ आधीं आत्मस्वरूपाला समजून ध्यावें,
मग त्यातें साधावें ॥ आणि मग आत्मा साध्य होईल अशा
येरवीं नुसतें अनुभवावें ॥ खटपटीला लागावें; नाहीतर मूळांतच कांहीं
काय धरुनी ॥ ८ ॥ समजलें नाही तर ध्यान करून अनुभव
तरी कशाचा ध्यावयाचा ? (८)

ज्या युक्तीं स्वरूप एक ॥ आतां साधनावर लक्ष दे. ज्या युक्तीनें
जाणणें ते बुद्धि ऐक ॥ एकस्वरूप जाणतां येतें, त्या युक्तीचें नांव
मी आहे हें तंव निष्टक ॥ बुद्धि. त्या बुद्धीनें 'मी आहे', येवढी गोष्ट
जाणसी तूं ॥ ९ ॥ तूं खात्रीलायक जाणतोस. (९) म्हणजे-

ऐसें तंव जाणसी ॥ त्या बुद्धीनें मी आहे एवढें तुला समजतें,
परी मी कोण हें नेणसी ॥ परंतु मी कोण आहे हें मात्र तुला समजत
तरी कां आपआपणासी ॥ नाही ! तरी तूं आपल्या स्वतांला कां
बुझेसि ना ॥ १० ॥ ओळखूं नयेस ? (१०)
त्याला कारण आहे. तें हें कीं-

तूं कोण कोठूनि कैचा ॥ तूं कोण आहेस ? कोठून आलास ? आणि
आलागेलासि तरी साचा ॥ जाणार कोठें ? इत्यादि गोष्टी समजून
परी पालव न धरिसी विचाराचा ॥ घेण्याच्या विचाराचा लवळेशही तुझ्या
आपणा जाणावया ॥ ११ ॥ मनांत येत नाही ! (११)

तूं देह कीं देहाचा जाण ॥
 देह तुज जाणे कीं तुज याचें ज्ञान
 पहातां द्रष्टा तूं आपण ॥
 देह तुज दृश्य ॥ १२ ॥

आतां थोडासा विचार कर कीं, तूं देह
 आहेस किंवा देहजन्य आहेस ? अथवा
 देह तुला जाणतो किंवा तुला देहाचें ज्ञान
 आहे ?—म्हणजे द्रष्टा तूं आणि देह तुला दृश्य
 आहे असेंच दिसेल. (१२)

देहा सबाह्य अभ्यंतरीं ॥
 तूं जाणसी गा विचारीं ॥
 देह अलंकाराचे परी ॥
 मिरविसी तूं ॥ १३ ॥

आणखी काय होईल कीं, अंतर्बाह्य
 देहाला तूं जाणतोस, त्या अर्थी अलंकाराप्रमाणें
 देहाला तूं मिरवतोस असें विचाराअंतीं तुझें
 तुलाच वाटेल. (१३)

लेवोनि खोळी पंचभूतांची ॥
 भूतीं मिरविसी तूंची ॥
 जाणीव असे कीं याची ॥
 तूजचि कीं ॥ १४ ॥

कारण पांच भूतांनीं तयार केलेली देहरूप
 खोळ तूं पांघरून त्या पंचभूतांत तूंच
 मिरवितोस, त्या अर्थी पंचभूतांची जाणीव
 तुलाच आहे. (१४)

ऐसें आपणिया जाण ॥
 निरसी हा दृश्य गुण ॥
 जे देह मी म्हणतोसि आपण ॥
 ते सांडीं भ्रांति ॥ १५ ॥

मग सहजच देहाचे आपण जाणते झालों,
 म्हणजे देह मी हा जो दृश्य गुण, त्याचा
 निरास होतो. म्हणून अज्ञानानें देहाला मी
 जें म्हणतोस, ती भ्रांति आहे; तेवढी सोड.
 (१५)

देहाच्या अवयवां समस्तां ॥
 तूंचि एक जाणता ॥
 तो तुझा तूं आइता ॥
 विचारुनि पाहीं ॥ १६ ॥

देहाच्या सर्व अवयवांचा जाणता तूंच
 आहेस. तो तुझा तूं आइताच आहेस,
 असेंही पण विचाराअंतीं तुला दिसून येईल.
 (१६)

रोम त्वचा नाडी मांस ॥
 अस्थि हे पंच अंश ॥
 कठिण हा धरणीचा भास ॥
 जाणसी तूं ॥ १७ ॥

शरीराला चिकटून असणारे रोम, त्वचा,
 नाडी, मांस आणि अस्थि हे पांच कठीण
 अंश धरणी म्हणजे पृथ्वीतत्त्वाचे आहेत,
 ते तूं जाणतोस. (१७)

लाळ मूत्र शोणित	॥	लाळ, मूत्र, रक्त, मज्जा आणि रेत यांना
मज्जा रेत हें आप द्रवत	॥	जलतत्त्व निर्माण करितें. या पांचही अंशांना
या पांचा अंशांतें निश्चित	॥	निश्चितपणें जाणणारा तूंच आहेस. (१८)
जाणता तूं एक ॥ १८ ॥		
क्षुधा तृषा आळस निद्रा	॥	क्षुधा, तृषा, आळस, निद्रा आणि मैथुन हे
मैथुन हे अंश वैश्वानरा	॥	अंश वैश्वानराचे म्हणजे तेजतत्त्वाचे आहेत.
या पांचांचिया व्यवहारा	॥	या पांचही अंशांचा व्यवहार तूं जाणतोस.
जाणसी तूं ॥ १९ ॥		(१९)
चलन धावन निरोधन	॥	चलन, धावन, निरोधन, प्रसरण आणि
प्रसरण आणि आकुंचन	॥	आकुंचन हे पांच चंचल गुण वायूचे आहेत.
हे चंचल पांचही गुण	॥	ते पाहणारा तूंच आहेस. (२०)
वायूचे देखणा तूं ॥ २० ॥		
काम क्रोध शोक जाण	॥	काम, क्रोध, शोक, लोभ आणि भय हे
लोभ भय हे पांच गुण	॥	जे पांच गुण आहेत, ते आकाशाचे आहेत.
तें आकाशाचें लक्षण	॥	त्यांना पाहणाराही तूंच आहेस. (२१)
देखणा तूं ॥ २१ ॥		
ऐसे पंचभूतांचे अंश	॥	अशा प्रकारें पांच भूतांचे पंचवीस अंश
जाणसी पंचवीस	॥	तूं जाणत असून ते सर्वही तुला दृश्य
ते सर्वही तुज दृश्य	॥	आहेत. हाच स्थूल देह होय. (२२)
स्थूल देह हा ॥ २२ ॥		
याचे साही विकार जाण	॥	या देहाच्या सहा अवस्था आहेत, त्या
जायते अस्ति विवर्धन	॥	अशा—(१) जायते (उत्पन्न होणें), (२)
विपरिणमते वार्धक्य संहरण	॥	अस्ति (अस्तित्व असणें), (३) विवर्धन
यासीच असे ॥ २३ ॥		(वाढणें), (४) विपरिणमते (वाढ पूर्ण होणें),
		(५) वार्धक्य (अपक्षीयते-वृद्धपण) आणि (६)
		संहरण (नश्यति-नाश). (२३) यांना आणि—

याचे वर्ण-व्यक्तिरूपासी ॥
 जाणसी याचिया नामासी ॥
 म्हणोनि तुज आत्मयासी ॥
 हे विजाती कैची ॥ २४ ॥

या देहाच्या वर्णाला, व्यक्तिरूपाला आणि नांवाला ज्या अर्थी तूं जाणतोस, त्या अर्थी देह आत्म्यापासून विजाती म्हणजे मित्र आहे, हा प्रश्न सहजच निघतो. (२४)

तूं आत्मा निराकार ॥
 जाणसी या देहाचा आकार ॥
 जरी काष्टीं अग्नि साचार ॥
 तरी वेगळा कीं ॥ २५ ॥

तूं आत्मा स्वतः निराकार असून या देहाच्या आकाराला जाणणारा आहेस. ज्या-प्रमाणें काष्ठांत खरोखर अग्नि असतो, तरी तो काष्ठापासून जसा वेगळा असतो, - (२५)

तैसा तूं यासी व्यापूनि ॥
 अससी या स्थूळातें भरूनि ॥
 रोमांच आदि अग्र करूनि ॥
 जाणता तूं ॥ २६ ॥

त्याप्रमाणें तूं या स्थूल देहाला सर्वत्र व्यापून भरलेला असल्याकारणानें कैसांच्या आदि अग्राला देखील तूं जाणतोस. (२६)

परी हा तुज नेणे ॥
 तूंचि अससी जाणपणें ॥
 तो तूं आत्मा आपण ॥
 नव्हसी नरनारी ॥ २७ ॥

परंतु हा स्थूल देह मात्र तुला जाणत नाही. कारण जाणीवरूपानें तूंच आहेस. आणि जाणपणा हाच जो तूं आत्मा, त्या आत्मस्वरूपाच्या ठिकाणीं स्थूळांत दिसणारा नरनारीभाव नाही. (२७)

आत्मयाचेनि जाणपणें ॥
 बाह्य व्यापार करणें ॥
 इंद्रियद्वारा भोगणें ॥
 विषयांचें घडे ॥ २८ ॥

तथापि आत्मस्वरूपाच्या जागृतीमुळें बाह्य व्यापार करितां येतात, आणि इंद्रियद्वारा विषयांचे उपभोग घेतां येतात. (२८)

मी अमुका नामरूपाचा ॥
 ऐसा हा अभिमान विश्वाचा ॥
 तूं जाणता या सर्वांचा ॥

म्हणून मी अमुक नांवरूपाचा आहे, असा हा विश्वाचा अभिमान दिसून येतो. ह्या सर्वांचा जाणता तूं एक विलक्षणच आत्मारूप आहेस. (२९)

विलक्षण आत्मा ॥ २९ ॥

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते स्थूलदेहनिरसनं नाम
 चतुर्थप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ४ ॥

प्रकरण ५ वें

लिंगदेहनिरसन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

तुज श्रवणांतूनि ऐक्येणें ॥ तूं कानांनीं ऐकतोस, त्वचेनें स्पर्श घेतोस
 त्वचेंतूनि स्पर्श घेणें ॥ आणि डोळ्यांनीं नानाप्रकारचीं रूपें पहातोस.
 नयनांतूनि देखणें ॥ (१) त्याचप्रमाणें—
 नाना रूपांतें ॥ १ ॥

जिव्हेंतूनि स्वाद घेसी ॥ जिभेनें स्वाद घेतोस, नाकांनें वास ओळ-
 घाणांतूनि परिमळ जाणसी ॥ खतोस, आणि वाचेनें सर्वे अक्षरांचा उच्चार
 वाचेंतूनि उच्चारिसी ॥ करतोस. (२) त्याचप्रमाणें—
 अक्षरें सर्व ॥ २ ॥

करांतूनि देणें घेणें ॥ हातांच्या योगानें देणेंघेणें करतोस, पायांनीं
 पायांतूनि चालणें ॥ चालतोस, शिश्नद्वारा रतिभोग करतोस, आणि
 शिश्नांतूनि रति भोगणें ॥ गुदद्वारानें मलविसर्जन करतोस. (३)
 गुदीं मलविसर्ग ॥ ३ ॥

या इंद्रियांतूनि तूंचि जाण ॥ अशा प्रकारें तूं आड राहून इंद्रियद्वारा
 प्रकाशसी आड ठाकोन ॥ आपलें अस्तित्व प्रकट करितोस. तो तूं या
 तो तूं इंद्रियांसी विलक्षण ॥ इंद्रियक्रियांना विलक्षण साक्षीरूप आहेस. (४)
 साक्षीरूप ॥ ४ ॥

श्रवण स्पर्शन दर्शन ॥ श्रवण, स्पर्शन, दर्शन, आस्वादन आणि
 आस्वादन अवग्रहण ॥ अवग्रहण या पंचज्ञानेंद्रियांनीं सर्वे विषयांचे
 या ज्ञानेंद्रियेंकरून ॥ पांच प्रकार झाले आहेत. (५) म्हणजे—
 पांचही विषय ॥ ५ ॥

शब्द स्पर्श रूप रस गंध ॥ शब्द, स्पर्श, रूप, रस आणि गंध या
 वचनादान गमनानंद ॥ पांच विषयांत सर्व विषयांचा समावेश होतो.
 मलविसर्ग हे पंचविध ॥ आणि बोलणें, घेणें, चालणें, आनंद आणि
 कर्मेन्द्रियां जाणता तूं ॥ ६ ॥ मलविसर्ग हीं पांच कर्मे आहेत. म्हणजे
 विषयांसह पंचज्ञानेन्द्रियें आणि क्रियेसह पंच-
 कर्मेन्द्रियें यांचा जाणता तूं आहेस. (६)

प्राणापान व्यान ॥ त्याचप्रमाणें प्राण, अपान, व्यान, उदान
 उदान आणि समान ॥ आणि समान या पांच प्रकारच्या वायूंचीं
 यांचीं स्थानें स्थिति संपूर्ण ॥ स्थानें आणि स्थिति यांना सर्व प्रकारें जाण-
 जाणसी तूंचि एक ॥ ७ ॥ णारा तूंच एक आहेस. (७)

अंतःकरण मन बुद्धि ॥ त्याचप्रमाणें अंतःकरण, मन, बुद्धि, चित्त
 चित्त अहंकार या पांचां भेदीं ॥ आणि अहंकार या पांच भेदांनीं स्फुरण
 स्फुरसी जाणसी तूं आदीं ॥ होणारा व जाणणारा जो, तो तूं आधींपासू-
 ठायींचाचि उभा ॥ ८ ॥ नच म्हणजे जसा कांहीं स्वयंभूच उभा
 आहेस. (८)

अंतःकरणींचा आठव सपूर ॥ अंतःकरणांतल्या अतिसूक्ष्म आठवणीनें
 वरी उठती वृत्तीचे उद्गार ॥ वर वृत्तीचे सूक्ष्म उद्गार उठतात, त्यांना तूंच
 तयांसी जाणे तो अक्षर ॥ जाणतोस, म्हणून तुला अक्षर व सिद्ध पुरुष
 सिद्धचि असे ॥ ९ ॥ म्हणतात. (९)

वृत्तीचें स्फुरण झालें ॥ अंतःकरणांत वृत्तीचें स्फुरण झाल्यावर
 तयामागूनि जाणणें उठिलें ॥ मग जाणणें म्हणजे ज्ञानाचा व्यापार सुरू
 हें म्हणों न ये पहिलें ॥ होतो, म्हणून अंतःकरणाला पहिलें म्हणण्याचें
 आइतेंचि असे ॥ १० ॥ कारण नाहीं. कारण तें आयतेंच म्हणजे
 स्वतःसिद्ध आहे. (१०)

अंतःकरणवृत्तीचें स्फुरण ॥ जें अंतःकरणवृत्तीचें स्फुरण आहे, तेंच
 तें संकल्पविकल्पात्मक मन ॥ संकल्पविकल्पात्मक झालें म्हणजे मन

तेंचि निश्चयात्मक म्हणोन ॥ होतें, आणि निश्चयात्मक झालें कीं त्याला
बुद्धि म्हणजे ॥ ११ ॥ बुद्धि म्हणतात. (११) त्या बुद्धीचा—

निश्चयात्मक जो अर्थ ॥ निश्चयात्मक प्रकार झाला म्हणजे त्यांत
तेथें अनुसंधानात्मक हेतु ॥ अनुसंधानात्मक हेतु म्हणजे कांहीं तरी वस्तू-
तें चित्त हें जाण तूं ॥ वर मन गुंतून रहाणें, असा जो प्रकार होतो,
तत्प्रवृत्ति तो अहंकार ॥ १२ ॥ त्याला चित्त म्हणतात. आणि त्या चित्ताची
जी प्रवृत्ति, तिला अहंकार म्हणतात. (१२)

ऐसी अंतःकरणपंचकस्फूर्ती ॥ अशा प्रकारच्या ह्या अंतःकरणपंचक-
तूंचि जाणसी स्वयंज्योती ॥ स्फूर्तींना तूं स्वयंज्योति असल्यामुळें जाण-
यालागीं स्वसंवेद्य मूर्ती ॥ तोस, म्हणून स्वसंवेद्य मूर्तिरूप आत्मा तूं
आत्मा तूंचि ॥ १३ ॥ आहेस. (१३)

जैसा कापुसापासून निघे दोरा ॥ असें पहा कीं,—कापसापासून दोरा
तोचि तया भास दुसरा ॥ निघाला, म्हणजे कापूसपणाचा भास जाऊन
तैसें मन बुद्धि चित्त अहंकारा ॥ त्याच्या ठिकाणीं दोरेपणाचा निराळा भास
होणें स्वरूपापासून ॥ १४ ॥ उत्पन्न होतो. त्याप्रमाणें मन, बुद्धि, चित्त
आणि अहंकार यांपैकीं प्रत्येक स्वरूपापासून
होणारा भास निराळा आहे. (१४) तो कसा
तें पहा—

तो पीळ नुकलितां दोरा ॥ दोऱ्याचा पीळ उकलला नाही, तोंपर्यंत
म्हणावा परी कापूस खरा ॥ त्याला दोरा म्हणावें. परंतु खरोखर तो
उकलितां नुकलितां दुसरा ॥ कापूसच होय. त्याचा पीळ उकलला काय
भाग नाही ॥ १५ ॥ आणि न उकलला काय, त्यांत कापसावांचून
दुसरें कांहींच नाही. (१५)

नातरी उदकाचा तरंग ॥ अथवा पाण्यावर तरंग आला, तरी त्या
तेथें दुसरा नाहीं भाग ॥ तरंगांत पाण्यावांचून दुसरा कांहीं भाग नसतो.
तो विरालिया चांग ॥ तो तरंग विरून गेला, म्हणजे पाणीच
उदक उदकीं ॥ १६ ॥ पाण्यामध्ये मिळून जातें. (१६)

परी जळावांचोनि कांहीं ॥
 आणिक विजातीय नाही ॥
 तैसें मन माघारें आत्मयाचे ठायीं
 तंव तें नाहींच होय ॥ १७ ॥

परंतु त्यांत पाण्यावांचून जसें दुसरें कांहींच
 नसतें, त्याचप्रमाणें मनानें माघार घेऊन
 आत्मस्वरूपांत बुडी दिली कीं, मनच अजि-
 बात तरंगाप्रमाणें नाहीसिं होतें, आणि आत्म-
 रूप बनतें. (१७)

तो तरंग कां दोरा ॥
 उठवी पीळ आणि वारा ॥
 तैसा हा लिंगदेहाचा उभारा ॥
 कारणमाया करी ॥ १८ ॥

ज्याप्रमाणें दोऱ्याला कारण पीळ, आणि
 तरंगाला कारण वारा, त्याचप्रमाणें कारण-
 मायाच या लिंगदेहाची उभारणी करिते.
 (१८)

उकललिया कां मुरालिया ॥
 पीळ वारा जाय लया ॥
 तैसी आत्मज्ञानें कारणमाया ॥
 मिथ्या होय ॥ १९ ॥

उकलल्यावर पीळ आणि मुरल्यावर वारा
 जसा नाहीसा होतो, त्याप्रमाणें आत्मज्ञान
 प्राप्त होण्याबरोबर कारणमायाच मिथ्या होते.
 म्हणजे मायाकारणच नाहीसिं होतें. (१९)

तरंग जळ दोरा कापूस ॥
 ऐक्य होतां जाय दुजा भास ॥
 तैसें होय मन स्वरूपीं समरस ॥
 तेथें अज्ञान हारपे ॥ २० ॥

तरंग आणि जळ, अथवा दोरा आणि
 कापूस, यांचें ऐक्य होण्याबरोबर जसा दुजा
 भास नाहीसा होतो, त्याचप्रमाणें मनाचें
 स्वरूपाशीं समरसत्व होतांच तेथें अज्ञान
 हरपून जातें. (२०)

असो हे स्फूर्तिकल्पना ॥
 बोलिजे लिंगदेह अंतःकरणा ॥
 तेथें स्वप्नावस्था जाणा ॥
 वासनामय ॥ २१ ॥

अशा या स्फूर्तिकल्पनेच्या योगानें अंतः-
 करणाला लिंगदेह असें म्हणतात. ह्या लिंग-
 देहाचें स्वरूप वासनामय असून स्थिति
 स्वप्नावस्थेप्रमाणें आहे. (२१)

मन प्रवर्ते इंद्रियद्वारें ॥
 ते वासना अभ्यंतरीं विवरे ॥
 तें स्वप्नावस्था मांडे वा रे ॥
 श्रुत दृष्ट आभास ॥ २२ ॥

उघडच आहे कीं, मनाची प्रवृत्ति इंद्रिय-
 द्वारानें असल्याकारणानें तें मन वासनारूपानें
 जेव्हां अभ्यंतरींत म्हणजे अंतःकरणांत
 शिरतें, तेव्हां स्वप्नावस्थेचा खेळ सुरू होतो.
 ह्या खेळांत ऐकिलेल्या व पाहिलेल्या सर्व
 गोष्टी भासरूपानें पुढें येत असतात. (२२)

तैजस अभिमानी दृश्य ॥
 या इतुकिया ओळखीस ॥
 असे अंतःकरणीं चिदाभास ॥
 व्यापक तो ॥ २३ ॥

जैसा आदित्य लोहीं पडे अग्नी ॥
 तो नव्हे काय दिनमणी ॥
 तैसा बिंबला जो अंतःकरणीं ॥
 तो स्वयंप्रकाश ॥ २४ ॥

यांत तुझी एक जाणीव नाही ॥
 तरी हें इत्यादिक न स्फुरे कांहीं ॥
 यालागीं चिदाभासें आभास
 पाहीं ॥ भासविला ॥ २५ ॥

तुझी एक जाणीव खंडे ॥
 तरी कांहीं न पुढें मांडे ॥
 तेथें तुवांचि उरिजे अखंडें ॥
 स्वस्वरूपें ॥ २६ ॥

तूंचि स्फुरशी बोलशी ऐकशी ॥
 अंतरींचें अंतर जाणशी ॥
 तूंचि पाहें तुजशीं ॥
 विचारुनियां ॥ २७ ॥

जयाचेनि प्रकाशें ॥
 अंतःकरण प्रकाशे ॥
 जो निजतेजें स्फुरतसे ॥
 तो जाण तूंचि ॥ २८ ॥

तेव्हां अर्थातच या कारणांवरून अंतःक-
 रणरूपी लिंगदेहाचा तैजस अभिमानी दृश्य
 होतो. तथापि अंतःकरणांत चिद्रूप प्रकाश
 आहे, आणि तो तर सर्वव्यापक आहे. (२३)

लोहाराच्या आंगणांतील आगीच्या भटींत
 सूर्यप्रकाश पडला एवढ्या कारणावरून जसें
 सूर्याचें दिनमणित्व जात नाही, तसा आत्मा
 अंतःकरणांत बिंबल्याकारणानें आत्म्याचें
 स्वयंप्रकाशत्व नाहीसें होत नाही. (२४)

परंतु गंमत अशी की, एक जाणीवशक्ति
 नसेल तर हें सर्व स्फुरण कसें होतें, तें
 तुला कळणार नाही, म्हणून चित्प्रकाशाचा
 तुझ्या ठिकाणीं आभास आहे असा प्रकार
 तुला भासला. अर्थात् चित्प्रकाशाची कल्पना
 तुझ्या मनांत प्रज्वलित झाली नसल्याकार-
 णानें अंतःकरणच मी आहे असें घेऊन तूं
 वसलास. (२५)

यांत तुझी एक जाणीव नाहीशी होऊं दे,
 म्हणजे मग तुझ्यापुढें कांहीं दिसतें का पहा.
 त्या वेळीं तुझ्यापुढें कांहीं एक न दिसतां,
 अखंडित स्वस्वरूपानें तुझा तूंच एक
 असशील. (२६)

अशा स्थितीचा विचार करून पहा,
 म्हणजे तुला असें वाटेल की, स्फुरण तुझेंच
 आहे, बोलणें तुझेंच आहे, ऐकणें तुझेंच आहे,
 अंतरांतलें अंतरंग जाणणारा तूंच आहेस,
 आणि तुझा तूंच पहाणारा आहेस. (२७)

म्हणजे ज्याच्या प्रकाशानें अंतःकरण
 प्रकाशित होतें, व निजतेजानें जो स्फुरण
 पावतो, तो तूंच आहेस, समजलास का ?
 (२८)

तेचि जाणीव धरुनि उल्हासे ॥ परंतु होतें आहे काय, कीं जाणतेपणाची
तरी नसतेंचि दृश्य भासे ॥ ऐट मारली, कीं नसतेंच दृश्य पुढें येऊन
ते ते जाणीव निरसे ॥ उभें रहातें. आणि त्याच जाणतेपणाचा
तें आत्मा लाभे ॥ २९ ॥ निरास होण्याबरोबर आत्मस्वरूपाचा लाभ
होतो. (२९)

जाणिवेचिये वेळे ॥ म्हणून जाणतेपणाचा अभिमान धर-
जें तियेपुढें आभासलें ॥ ल्यामुळें जें कांहीं पुढें दिसत असतें, तें दृश्य
तें दृश्य म्हणोनि त्यजिलें ॥ असें समजून त्याचा त्याग केला म्हणजे तेथें
तेथें तेंचि उरे ॥ ३० ॥ आत्मस्वरूपच शिल्लक राहातें. (३०)

जें जें भासे जाणिविये ॥ कारण, जें जें जाणिवेला भासत असतें,
तें तें जरी निरसून जाये ॥ त्याचा त्याचा निरास करीत गेलें असतां
तरी जाणीवचि आहे ॥ जाणीव मात्र उरते, आणि जाणीवच जाणि-
तेचि पाहे तियेतें ॥ ३१ ॥ वेला पाहूं लागते. (३१)

ते जाणीव आत्म्याची प्रभा ॥ तीच जाणीव आत्म्याची प्रभा असून
तो स्वयंभू तियेतें उभा ॥ त्या प्रभेंतच स्वयंभू आत्मा उभा असतो.
दीप आपुलिया शोभा ॥ याला दृष्टांत असा आहे की, दीप आहे
आपण जैसा ॥ ३२ ॥ तोंपर्यंतच प्रभा आहे, म्हणून प्रभेंत दीपत्व
स्वयंभू उभेंच आहे. (३२)

दृश्य मृगजळ आभासन ॥ म्हणून कर काय कीं, माया-अविद्येच्या
तें करूनियां निरसन ॥ योगानें जाणिवेला जें कांहीं मृगजळवत् दृश्य
तूं पाहें वा कवण ॥ भासत असतें, त्याचा निरास करून तूं स्वतः
आपण ऐसें ॥ ३३ ॥ कोण आहेस हें पहा. (३३)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते लिंगदेहनिरसनं नाम
पंचमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ५ ॥

प्रकरण ६ वें

कारणदेहनिरसन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

- नेणें म्हणसी ते नेणिव ॥ नेणें म्हणून जें म्हणतोस, त्याचेंच नांव
तो मिथ्या भ्रमभाव ॥ नेणिव म्हणजे अज्ञान असें आहे. परंतु
रूपासारखे अवयव ॥ अज्ञान आहे असें म्हणणें हाच आधीं खोटा
छायेस जैसे ॥ १ ॥ छायेला असतात, तरी छाया हा रूपाचा
मिथ्या भासच असतो. (१)
- आप आपणिया जाणता ॥ अर्थात् सर्वकाळ आणि सर्व प्रकारांनीं
सदैव असे सर्वथा ॥ आपण आपल्याला जाणतो असें होतें. मग
नातरी न कळण्याची अवस्था ॥ कळत नाही अशी अवस्था आहे, असें सांग-
णारा तरी कोण ? (२)
- आप आपणा जाणता निकें ॥ म्हणजे आपण आपल्याला बरोबर
तेथें नेणिव आड ठाके ॥ जाणणारे असतां मध्येंच आड जी नेणिव
तरी इथेचें पारखे- ॥ अर्थात् अज्ञान येत असतें, त्याचें पारखेपण
पण कवण सांगे ॥ ३ ॥ म्हणजे निराळेपण कोण सांगतो ? (३)
- न कळे ऐसें जाणवलें ॥ या प्रश्नाला उत्तर असें की, “न कळे”
तें न कळण्यासी नाहीं कळलें ॥ म्हणजे समजत नाहीं असें जें जाणतां आलें
म्हणोनि नेणणें जया विवळे ॥ म्हणजे समजलें, तें कांहीं “न कळण्यासी”
तोचि जाण आत्मा ॥ ४ ॥ म्हणजे अज्ञानाला कळलें नाहीं. म्हणून
नेणणें अर्थात् अज्ञान ज्याला कळलें, तोच
आत्मा आहे. (४)
- आपुलिया जाणिवा ॥ परंतु झालें आहे काय, कीं आत्म्यानें
धरिशी नेणिवभावा ॥ आपला जाणिवभाव सोडून नेणिवभाव धरला
याकारणें गोंवा ॥ आहे. म्हणून त्याचा त्यालाच गोंधळ पडून
पडे जयाचा तयासी ॥ ५ ॥ जातो ! (५)

आप आपणिया न कळे हे नेणिव
 ऐसैं म्हणावें तरी तोचि जाणिव-
 भाव ॥ म्हणोनियां नेणिव ॥
 मिथ्या भ्रांती ॥ ६ ॥

हा गोंधळ मोठा मासलेदार आहे. आपलें आपल्याला कळत नाही म्हणून त्याला अज्ञान म्हणावयाचें, परंतु अज्ञान आहे हें कळल्याबरोबर नेणिवभाव जाऊन त्या ठिकाणीं जाणिवभाव होतो. तेव्हां अर्थातच नेणिव म्हणजे अज्ञान हा मिथ्या किंवा खोटा भास ठरतो. (६)

नेणिव जरी जाणितली ॥
 तरी ते नेणिव मिथ्या झाली ॥
 तेथें जाणिव उरली ॥
 आत्मप्रभा ॥ ७ ॥

म्हणजे नेणिव जाणली, कीं ती नेणिव मिथ्या ठरलीच. म्हणून नेणिव जाऊन जी जाणिव उरते, तिचेंच नांव आत्मप्रभा. (७)

तूंचि आपणा नेणसी ॥
 ऐसैं तूंचि जाणसी ॥
 तरी नेणिवे कां गुंतसी ॥
 नाथिलाचि ॥ ८ ॥

तर मग तूंच आपलें आपल्याला कळत नाही असें जर जाणतोस, तर विनाकारण त्या नेणिवेमध्ये तूंच आपल्याला गोंवून कां घेतोस ? (८)

तूं आत्मा स्वयंप्रकाश ॥
 तेथें नेणिव हा मिथ्या भास ॥
 तो निरसतां तूं अविनाश ॥
 स्वतःसिद्ध ॥ ९ ॥

तूं तर स्वयंप्रकाश आत्मा आहेस. आणि झाले आहे काय, कीं तुझ्या ठिकाणीं नेणिवेचा मिथ्या भ्रम झाला आहे. परंतु त्याचा निरास होण्याबरोबर तूंच स्वतःसिद्ध अविनाशस्वरूप आहेस. (९)

या सर्वासी जो जाणे ॥
 तो काय आपणातें नेणे ॥
 नेणिवेस तरी कळणें ॥
 असेचिना ॥ १० ॥

असें पहा कीं, जो या सर्वांना जाणतो, तो आपण आपल्याला जाणूं शकत नाही काय ? नेणिव जी आहे, तिच्या ठिकाणीं जाणिव असत नाही. (१०)

ऐसैं नेणिव तेंचि कारण ॥
 कार्य स्थूल सूक्ष्म जाण ॥

म्हणून नेणिव हेंच अज्ञानाचें कारण असून स्थूल आणि सूक्ष्म हीं त्याचीं

- तियेकारण सुषुप्तीचें लक्षण ॥ कायें आहेत. त्या अज्ञानाची अवस्था सुषुप्ति
एक आतां ॥ ११ ॥ आहे, म्हणून सुषुप्तीचें लक्षण आतां सांगतों,
तें ऐक. (११)
- मन प्रवर्ते इंद्रियद्वारें ॥ मनाची प्रवृत्ति इंद्रियद्वारानें होत असून
बाह्य विषयीं वावरे ॥ तें जेव्हां बाह्य विषयांमध्ये वावरत असतें,
ते जागृती हें खरें ॥ ती स्थिति म्हणजे जागृति होय, हें निश्चितपणें
जाणिजेसु ॥ १२ ॥ समज. (१२)
- तो आभास घेऊनि अंतरीं ॥ त्या वावरण्याचा ध्यास अंतःकरणांत
मन सूक्ष्म कल्पना करी ॥ घेऊन सूक्ष्म कल्पना करण्यांत ज्या वेळीं मन
तेधवां स्वप्नावस्था बरी ॥ गुंततें, त्या वेळीं त्या अवस्थेंत स्वप्नाचा
मांडे तेथें ॥ १३ ॥ बाजार मांडत असतो. (१३)
- परी जाणिव दोहींची एक ॥ या दोन्ही अवस्थांची जाणिवशक्ति एकच
ते आपणिया करी निःशेख ॥ होय. ती जाणिवशक्ति ज्या वेळीं जाणपणाला
तेव्हां सुषुप्ति अवस्था देख ॥ निःशेष सोडून असते, त्या वेळीं त्या अव-
अज्ञान गडद ॥ १४ ॥ स्थेचें नांव सुषुप्ति (निद्रा) म्हणजे घोर
अज्ञान असतें. (१४)
- ते नेणिवचि आहे जाणिव ॥ या सुषुप्ति अवस्थेमध्ये जी नेणिव असते,
परी धरिला विपरीत भाव ॥ तीच वास्तविक जाणिव आहे. परंतु अज्ञान-
आप आपणा नाठव ॥ वश झाल्याकारणानें विपरीत भाव धरून
अज्ञानवशें ॥ १५ ॥ आपण कोण हें विसरून गेली आहे ! (१५)
- आप आपणा विसरली ॥ आपण कोण हें विसरून गेल्याकारणानें
मग प्रपंचाचा भास कल्पूं ला- ॥ मीच जीव अशी जाणिवेला सुषुप्तींत भूल
गली ॥ मी जीव हीच भुली ॥ पडून ती प्रपंचामध्ये रंगून गेली ! (१६)
सुषुप्तीसी ॥ १६ ॥
- ते नेणिव जें फिटे ॥ म्हणून या नेणिवरूप सुषुप्तीचा ज्या वेळीं
तैं स्वयंभरूप उमटे ॥ निरास होईल, त्याच वेळीं, किडाळ म्हणजे

जैसें किडाळ जळालियापुढें ॥ हिणकटपणा जळून गेल्यावर सोनें जसें शुद्ध
शुद्ध राहे ॥ १७ ॥ होतें, त्याप्रमाणें आपलें स्वयंभूरूप प्रकट
होईल. (१७)

नेणिवेपासाव उगवता ॥ नेणिवेपासून कारणदेहाची उत्पत्ति अस-
अभिमान होय धरिता ॥ त्याकारणानें त्या कारणदेहाचा अभिमान धरणें
तो प्राज्ञ हे व्यवस्था ॥ याला प्राज्ञ अवस्था असें म्हणतात. अशी
कारणदेहाची ॥ १८ ॥ कारणदेहाची स्थिति आहे. (१८)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते कारणदेहनिरसनं नाम
षष्ठप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ६ ॥

प्रकरण ७ वें

महाकारणदेहनिरसन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

हा अवघा दृश्याकार ॥ जाणिवेसमोर जो सर्व दृश्याकार भासतो,
भासे जाणिवेसमोर ॥ त्याचा निरास कर. आणि कर काय, कीं ज्ञान-
तो निरसूनि तूंचि उर ॥ स्वरूप असा तूंच शिळक रहा. (१) कारण-
ज्ञानस्वरूप ॥ १ ॥

नेणिवेच्या नेणिवभावा ॥ नेणिवेचा जो नेणिवभाव आहे, त्याचा जा-
तूंचि जाणसी स्वयमेवा ॥ णता स्वयमेव तूंच आहेस, म्हणून ती जाणिव
ते जाणिव धरुनि आपुलिया ॥ धरून तूं आपल्या ठिकाणीं भेटीला जा. (२)
खेवा ॥ आपण रिघावें ॥ २ ॥

आप आपणासी जाणतां ॥ म्हणजे आपणच आपल्याला जाणल्यावर
नेणिव आहे कीं आतां ॥ नेणिव शिळक राहील काय? आपणच
स्वयेंचि होऊनि ज्ञाता ॥ ज्ञाता झालें म्हणजे नेणिवेचा निरास होत
असतो. (३)
निरसे नेणिव ॥ ३ ॥

नेणिव जेथें निरसली ॥ मग नेणिवेचा जेथें निरास झाला, तेथें
 तेथें जाणिव राहिली ॥ फक्त काय ती जाणिव एकटी राहिली.
 ते निजदृष्टी बोलिली ॥ त्याच जाणिवेला निजदृष्टी म्हणतात. आणि
 आत्मरूप ॥ ४ ॥ ती निजदृष्टी म्हणजेच आत्मस्वरूप. (४)

जो आपुलिया जाणिव ॥ परंतु जो आपल्या जाणिवेच्या योगानें
 जाणे प्रपंचा सर्वा ॥ सर्व प्रपंचाला (जगताला) जाणतो, त्यालाच
 तया आपणा जाणावया गोंवा ॥ आपल्या स्वतःला जाणावयाला नेणिवेचा
 पडे नेणिवेचा ॥ ५ ॥ घोंटाळा पडतो ! (५)

ते नेणिव फिटे गुरुखुणा ॥ अशी जी नेणिव, तिचा गुरुखुणेनें अर्थात्
 जाणे आपण आपणा ॥ गुरुप्रसादानें निरास झाल्यावर आपलें आप-
 बोलिजे या अनुसंधाना ॥ त्याला जाणण्याचें जें अनुसंधान लागतें,
 महाकारण ऐसें ॥ ६ ॥ त्याला महाकारण असें म्हणतात. (६)

फिटूनियां नेणणें ॥ नेणण्याचा निरास होऊन आपण आप-
 आप आपणा जाणणें ॥ त्याला जाणूं लागणें, आणि स्थूल, सूक्ष्म व
 तीन्ही देहांचेनि साक्षिपणें ॥ कारण या तीन्ही देहांत साक्षित्वानें असणें,
 महाकारणदेह ॥ ७ ॥ ही महाकारणदेहाची खूण होय. (७)

तीन्ही अवस्थांचें जाणपण ॥ या तीन्ही देहांच्या अवस्थांना जाण-
 तियेसि तुर्या अवस्था ऐसी खूण ॥ णाच्या स्थितीला तुर्यावस्था अशी संज्ञा आहे.
 तीन्ही देहांचें जें अवलोकन ॥ म्हणून या तीन्ही देहांचें अवलोकन हेंच
 तें महाकारण देह ॥ ८ ॥ महाकारणदेहाचें लक्षण होय. (८)

मी सर्वसाक्षी आपण ॥ मी स्वतः या देहलक्षणांत सर्वसाक्षी
 हा प्रत्यगात्म्याचा अभिमान ॥ आहे हा अभिमान प्रत्यगात्म्याचा आहे.
 सर्वांचें जेथें खुंटलें स्फुरण ॥ परंतु हें शुद्ध स्वरूप नव्हे. कारण शुद्ध स्वरू-
 तें शुद्ध स्वरूप ॥ ९ ॥ पांत सर्वच स्फुरण थांबावें लागतें. (९)

कार्य कारणाचें कारण ॥
 घालागीं बोलिजे महाकारण ॥
 कार्य-कारण झालिया शून्य ॥
 महाकारण कवण म्हणे ॥ १० ॥

कार्य हें कारणाचें कारण आहे, म्हणून
 याला महाकारण असें म्हणतात. अर्थात्
 कार्य-कारणच शून्य झालें, तर मग त्याला
 महाकारण तरी कोण म्हणेल ? (१०)

आहे स्वयंभू आपण ॥
 जाणे आपली आपण खूण ॥
 परब्रह्म निर्वाण ॥
 निजस्वरूप ॥ ११ ॥

हा स्वयंभू आपला आपणच असल्याकार-
 णानें, परब्रह्म निर्वाण निजस्वरूपाची आपली
 खूण आपणच जाणतो. (११)

ऐसें आपुलें अनुसंधान ॥
 करितां होय विज्ञान ॥
 प्रपंचाचें मिथ्यापण ॥
 प्रत्यया ये ॥ १२ ॥

म्हणून अशा प्रकारचें आपलें अनुसंधान
 म्हणजे आपणच आपल्याला जाणण्याचा
 व्यासंग लागला, म्हणजे मग अनुभवज्ञान
 होऊन प्रपंचाचें मिथ्यापण प्रत्ययाला येऊं
 लागतें. (१२)

मी शुद्धात्मा आपण ॥
 ऐसा वर्ते जो अभिमान ॥
 तयाचाही साक्षी कवण ॥
 तुजवांचोनि ॥ १३ ॥

त्या वेळीं मी शुद्धात्मा आहे असा जो
 अभिमान वर्तत असतो, त्या अभिमानाचा
 साक्षी तुजवांचून दुसरा कोण आहे ? (१३)

म्हणोन जाणिवेचें जें निजज्ञान ॥
 तें शुद्धस्वरूप आपण ॥
 सर्व निरसीं परिपूर्ण ॥
 निजात्मा तूं ॥ १४ ॥

म्हणून जाणिवेचें जें निजज्ञान, त्यानें
 सर्वांचा परिपूर्ण निरास केल्यावर तुझा तूं
 शुद्धस्वरूपाचा निजात्मा आहेस. (१४)

ज्ञान जेथूनि स्फुरावें ॥
 तें आपणचि स्वभावें ॥
 ऐसें स्वरूप अनुभवावें ॥
 जाण पै गा ॥ १५ ॥

ज्ञान हें ज्या ठिकाणांतून स्फुरण पावतें,
 तें ठिकाण स्वाभाविकपणें आपणच आहेत
 अशा प्रकारचा स्वरूपानुभव घेणें, हें जाणून
 घेतलें पाहिजे. (१५)

जेथें जाणीव खुंटे ॥
 तें तुझें स्वरूप नेटें बोटें ॥

आणि ज्या ठिकाणीं जाणणें थांबतें,
 म्हणजे याच्या पुढें काय आहे याची ज्ञानाला
 कल्पना होत नाही, तेंच तुझें स्वरूप अथवा

घनानंद चढे ना वोहढे ॥ बोढानें दाखविण्यासारखें स्वरूप होय. त्या
अपरिमित ॥ १६ ॥ स्वरूपाच्या ठिकाणीं आनंद इतका कांहीं
मावलेला आहे की, त्याला ओहटी तर कधीं
लागतच नाही, परंतु भरतीलाही स्थळ नाही.
इतका तो परमावधीचा आहे. (१६)

जें अमर्याद अमूप ॥ म्हणून जें अमर्याद, अमूप, अखंड
तें जाणिजे आपेंआप ॥ आणि अविनाश असें स्वरूप आहे, तें आपो-
अविनाश स्वरूप ॥ आप जाणतां आलें पाहिजे. (१७)
अखंडित ॥ १७ ॥

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते महाकारणदेहनिरसनं
नाम सप्तमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ७ ॥

प्रकरण ८ वें

शून्यखंडन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

जरी तें शून्य भाविजे ॥ ज्या ठिकाणीं ज्ञानाची अकल चालत
तरी कल्पूनि नांव ठेविजे ॥ नाही, असें जें घनानंद अपरिमित स्वरूप, तें
जें आपणा आपण बुझे ॥ जरी शून्यभाव भासतें, तथापि कल्पनेनें कांहीं
तें शून्य कैसें ॥ १ ॥ तरी त्याला नांव ठेविलें पाहिजे. कारण जें
आपण आपल्याला जाणतें, त्याला शून्य
कसें म्हणावें ? (१)

जो सर्व शून्यातें जाणे ॥ आणि जो सर्व शून्याला जाणतो, त्याला
तया शून्य ऐसें कवण म्हणे ॥ शून्य म्हणणार तरी कोण ? कारण जें कांहीं
नाहीं, तें आपल्याला जाणणार कसें ? (न
जाणतें तर त्याला शून्य म्हणतां आलें
असतें. परंतु जें कांहीं नाही असें भासतें,

जें कांहीं नाहीं तेणें ॥ तें तर आपण आपल्याला जाणतें, म्हणून
आपणा केविं जाणिजे ॥ २ ॥ त्याला शून्य म्हणवतच नाहीं). (२)

यया स्वरूपीं नुरे दृश्य ॥ त्याच्या स्वरूपापुढें दृश्य असें कांहींच
दृश्यासि द्रष्टृत्व अदृश्य ॥ उरत नाहीं, आणि द्रष्ट्यापुढें दृश्य अदृश्यच
जयाचे तयासीच प्रकाश ॥ होऊन जातें. कारण ज्याचा त्याच्याच जवळ
स्वरूप सदा ॥ ३ ॥ सर्वदा स्वरूपाचा प्रकाश असतो. (३)

सर्वही निरस्त्रनि जाणिव ॥ म्हणून सर्वांचा निरास केल्यावर नेणिवेला
उरली सांडून नेणिव ॥ सोडून एक जाणिव उरली, म्हणजे त्या जाणिव-
तया ज्ञाना जाणावया भाव ॥ रूप ज्ञानाला जाणावयाला दुसरा असा
न स्फुरे कांहीं ॥ ४ ॥ स्फुरणभाव कोणताच रहात नाही. (४)

म्हणोनि अभाव ऐसा भासे ॥ या कारणानें जरी स्वरूपाच्या ठिकाणीं
परी शून्य म्हणावें कैसें ॥ अभावाचा भास होतो, तरी त्याला शून्य
जें सर्वांसी जाणोनि असे ॥ कसें म्हणावें ? कारण तें सर्वांना जाणून
शून्यासमवेत ॥ ५ ॥ शून्यासमवेत असतें. (५)

शून्यातें शून्यपण ॥ ती जाणिव शून्याचें शून्यपण आपल्याच
जाणिव कल्पी आपण ॥ ठिकाणीं कल्पून स्वरूपाच्या ठायीं शून्यासहित
ते स्वरूपीं होय लीन ॥ लीन होऊन जाते. (६)
शून्यासहित ॥ ६ ॥

तें शून्य ना जाणिव ॥ या स्वरूपाची ओळख म्हणजे, तें शून्य
दृश्य ना नेणिव ॥ नाहीं आणि जाणिवही नाही. तसेंच दृश्य
ज्ञप्तिमात्र भरींव ॥ नाही व नेणिवही नाही. परंतु ज्ञप्तिमात्र
स्वस्वरूप ॥ ७ ॥ स्वस्वरूपानें सर्वत्र भरलेलें आहे. (७)

जें निरंतर निर्मळ ॥ म्हणजे असें कीं, जें निरंतर निर्मळ असून
 ज्ञानघन केवळ ॥ केवळ ज्ञानानें भरलेलें आणि दृष्टीला न
 चिदाकाश अखिल ॥ दिसणारें आहे, तेंच सर्वव्यापी चिदाकाश
 अगोचर ॥ ८ ॥ आहे. (८)

जेथें शून्य दृश्याकार ॥ तसेंच जें अनिवार अज्ञानाचा नाश करित
 अज्ञान निरसून अनिवार ॥ असल्यानें शून्य आहे तरी (शक्तिरूपानें)
 जें सूक्ष्माहूनि सूक्ष्म सपुर ॥ दृश्याकार आहे, आणि जें निजज्ञानरूप
 निजज्ञान ॥ ९ ॥ सूक्ष्माहूनही अत्यंत सूक्ष्म असें आहे. (९)

जें निष्कलंक ज्ञानाकाश ॥ तसेंच जें निष्कलंक ज्ञानाकाश असून
 करी शून्याकाशाचा ग्रास ॥ शून्याकाशाचा ग्रास करणारें आहे, तोच तूं
 तो निजद्रष्टा स्वयंप्रकाश ॥ स्वतःच स्वतःला पाहणारा स्वयंप्रकाशस्वरूप
 परमात्मा तूं ॥ १० ॥ परमात्मा आहेस. (१०)

तो तूं निरालंब साक्षी ॥ असा जो तूं, तो तूं स्वतंत्र असून साक्षी-
 निर्लेपक सर्वपक्षीं ॥ रूप आहेस, सर्वपक्षीं दोषरहित आहेस,
 पारावाररहित निरीक्षीं ॥ आणि सीमारहित आहेस, हें तूं प्रेक्षक होऊन
 देखणा तूं होऊनी ॥ ११ ॥ नीट निरीक्षण करून पहा. (११)

जें ज्ञानाचें जिव्हार ॥ आणि तूं ज्ञानाचें जिव्हार असून आस्ति-
 आस्तिकाचें घर ॥ क्यबुद्धीचें घर आहेस, आणि आनंदघन
 सुखाचें सागर ॥ असल्याकारणानें तूं केवळ सुखसागरच
 घनानंद तूं ॥ १२ ॥ आहेस. (१२)

जें सर्व साक्षीचें दीपन ॥ आणि सर्वसाक्षीचें दीपन (प्रकाशक),
 जें प्रकाशाचें कोंदण ॥ प्रकाशाचें कोंदण (प्रकाशाला शोभविणारें),
 जें आत्मानंदाचें निधान ॥ आणि आत्मानंदाचें निधान जें कैवल्य, तें
 तें कैवल्य तूं ॥ १३ ॥ तूंच आहेस. (१३)

जें सकळ निरासें शुद्धबुद्ध ॥ आणि सर्वांचा निरास करून अखेर जें
 जेथें नुरे त्वंपद ॥ शुद्ध ज्ञान रहातें, तसेंच ज्या ज्ञानांत त्वंपद
 पर० ५

सरे तत्पद शुद्ध ॥ म्हणजे मीपण जाऊन शुद्ध तत्पदही असि-
असिपदेसीं ॥ १४ ॥ पदासह लय पावते, (१४)-

ऐसा तूं परमात्मा ॥ असा तूं परमात्मा आहेस. पण तूं
परि तुझा त्वां हारविला महिमा स्वतःच जर आपला महिमा हारविलास,
आतां मिळवि राहिजे निजधामा तर स्वतःच्या मूळ ठिकाणीं तुला ऐक्यरूपानें
कसें राहतां येईल ? (१५)
कैसिया परी ॥ १५ ॥

तो लक्ष्यांश अनुवादणें ॥ म्हणून नित्य अभ्यासाच्या योगानें प्राप्त
परिसावा शुद्ध अंतःकरणें ॥ होणारा शुद्ध लक्ष्यांश कसा साधावा, तो
नित्य जैसें अभ्यासणें ॥ प्रकार आतां सांगतो. तो तूं शुद्ध अंतःकरणानें
तैसें सांगूं ॥ १६ ॥ ऐक. (१६)

जेणें स्वरूपां निश्चय वैसे ॥ त्या अभ्यासाची पद्धत अशी कीं, जिच्या
शुद्ध परमात्मा प्रकाशे ॥ योगानें स्वस्वरूपावर निश्चय बसून शुद्ध पर-
सदा चित्त रमोनि समरसे ॥ मात्मारूप प्रकाशेल, आणि मोक्षसुखाच्या
कैवल्यामाजी ॥ १७ ॥ ठायीं चित्त रममाण होऊन समरस
होईल. (१७)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते शून्यखंडनं नाम
अष्टमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ८ ॥

प्रकरण ९ वें

अभ्यासयोग

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

तरी हें सांगितल्यापरी ॥ मागच्या प्रकरणांत सांगितल्याप्रमाणें
तें स्वरूप निर्धारिं ॥ आत्मस्वरूपाचा निर्धार करून मग नित्यनेमानें
मग ऐसाच अभ्यास करीं ॥ असाच अभ्यास कर. (१)
नित्यनेमेंसीं ॥ १ ॥

पाहिजे एकांत स्थान ॥ नित्याभ्यासाला बसावयास अशा प्रकारचें
जेथें चंचळ न होय मन ॥ एकांत स्थळ पहा कीं, ज्या ठिकाणीं मनाला
सकळ वृत्तीतें आवरून ॥ केव्हांही चंचलता उत्पन्न होणार नाही. तेथें
बैसावें तेथें ॥ २ ॥ सर्व मनोवृत्ति आवरून बसावें. (२)

करूनि विषयाची निवृत्ती ॥ कारण, मन हें चंचल आहे. म्हणून काय
चित्तासी प्रत्यगावृत्ती ॥ करावें, कीं विषयाचीच प्रथमतः निवृत्ति करून
धरीं दृश्यमात्रीं विरक्ती ॥ चित्ताची अंतर्मुख प्रवृत्ति करावी. ही चित्ताची
त्यागबुद्धी ॥ ३ ॥ अंतर्मुख प्रवृत्ति करण्याकरितां दृश्यमात्र
म्हणून जेवढ्या वस्तु आहेत, तेवढ्यांविषयीं
त्यागबुद्धीनें विरक्ति धरावी. (३)

बैसोनि आसनीं सावकाशें ॥ मग सावकाशपणें आसनावर बसून अंतः-
अंतरामाजी प्रवेशें ॥ करणांत प्रवेश करावा, आणि जी मनोवृत्ति
एकवटीं इंद्रियद्वारीं बैसे ॥ निरनिराळ्या वासनायुक्त इंद्रियद्वारांवर बसलेली
मनोवृत्ति जे ॥ ४ ॥ असेल, ती तेथून काढून एकाम्र करावी. (४)

सांडूनि अभिमान स्थूळाचा ॥ तसेंच स्थूलदेहाभिमान सोडून अंतरा-
भाव धरीं अंतराचा ॥ तम्याचा भाव धरावा, आणि सर्वांचा शून्यांत
अभाव करूनि सर्वांचा ॥ लय करून आकाश मात्र शिष्टक उरलें
गगन पाहीं ॥ ५ ॥ आहे, अशी खात्री करून घ्यावी. (५)

स्थूल इंद्रियांमधून ॥ पण स्थूल इंद्रियांमधूनच युक्तीनें मन
युक्तीनें एकवटीं मन ॥ एकवट करावें, आणि अंतराकाशांत, अर्थात्
अंतराकाशीं नेऊन ॥ अंतःकरणांत नेऊन स्थिर करावें. (६)
स्थिर करीं ॥ ६ ॥

जे जे वृत्ती बाहेर धांवे ॥ असें करतांना जी जी मनोवृत्ति बाहेर धांव
तियेतें परतोनि आणावें ॥ घेईल, तिला तिला परतून आणीत असावें.
येणें अभ्यासें मन स्थिरावे ॥ अशा प्रकारें नित्याभ्यास चालू ठेवला असतां
आपेंआप ॥ ७ ॥ मनोवृत्ति आपोआपच स्थिरावतील. (७)

नातरी जिकडे मनाची राहाटी ॥ मात्र अशी एक गोष्ट लक्षांत ठेवावी कीं,
न लागावें त्याचे पाठीं ॥ जिकडे म्हणून मनाची प्रवृत्ति झाली, त्या
माघारी घालोनियां दृष्टी ॥ प्रवृत्तीच्या पाठीं लागूं नये. तर त्या मनः-
स्वस्वरूपीं ठेविजे ॥ ८ ॥ प्रवृत्तीला माघारी आणून स्वस्वरूपाजवळ
ठेवावी. (८)

मन जो जो विषय धरी ॥ असें करणें युक्तीचें काम आहे. म्हणून
तो तो विवेकें विदारीं ॥ काय करावें, कीं मनांत जो जो म्हणून
तरी तें स्थिरावे अंतरीं ॥ विषय येईल, तो तो विषय विचारानें मनां-
सांडूनि कल्पना ॥ ९ ॥ तून काढून टाकीत गेलें असतां तें मन
कल्पनेचा नाश करून अंतःकरणांत स्थिर
होऊन बसेल. (९)

तेथें हृदयाकाशीं ॥ मग अशा प्रकारें मन अंतरांत जाऊन
मीपण स्फुरे जीवासी ॥ स्थिर झालें, म्हणजे अंतःकरणाकाशांत
तेंचि विवेकेंसीं ॥ जीवाला मीपणाचें स्फुरण होऊं लागतें. त्या
पाहिजे जंव ॥ १० ॥ स्फुरणाविषयीं विचार करून पाहूं लागलें
असतां (१०)-

तंव तें निरालंबीं स्फुरे ॥ तें स्फुरण निरालंब अशा चैतन्यस्वरूपांत
पुनरपि तेथेंचि मुरे ॥ स्फुरतें. तें तेथेंच जर पुन्हां मुरून गेलें, तर
तरी जीवदशा बा रे ॥ जीवत्वदशेचा नाश होतो. (११)
नास्तिक्य पावे ॥ ११ ॥

नदी उगमीं स्थिरावे ॥ उषडच आहे, कीं जर नदी उगमांतच
 तरी सिंधूपण कां न पावे ॥ स्थैर्य पावेल, तर समुद्राच्या योग्यतेस कां
 तैसें जीवाचें ब्रह्म कां न व्हावें ॥ येणार नाहीं ? त्याचप्रमाणें जीव आपल्या
 या स्थितीं राहतां ॥ १२ ॥ उगमस्थानीं (शिवस्वरूपीं) स्थिर झाला
 तर जीवाचें ब्रह्म कां होऊं नये ? (१२)

म्हणूनि परतावें अभ्यंतरीं ॥ म्हणून करावें काय, कीं बाह्य वृत्ति
 अभ्यास करावा ऐशियापरी ॥ सोडून परतून अंतःकरणांत शिरावें, आणि
 मग कल्पना अभ्यंतरीं ॥ अशा प्रकारानें अभ्यास चालू ठेविला
 समरसोनि जाय ॥ १३ ॥ असतां कल्पना अंतःकरणांत समरस होऊन
 जाते. (१३)

सोडून स्थूल गती ॥ हा अभ्यास करण्याची मर्यादा इतकी
 ऐशी राहे अंतरस्थिती ॥ आहे कीं, स्थूलगति सोडून म्हणजे मनोवृत्ति
 तोंवरी अभ्यास निगुतीं ॥ बंद होऊन अंतःकरणांत समरसता होईतों-
 करावाचि लागे ॥ १४ ॥ पर्यंत हा अभ्यास निश्चयानें केलाच पाहिजे.
 (१४)

तेथें जें जें दृश्य स्फुरे ॥ असा अभ्यास करीत असतांना जें जें
 तें तें सोडून होयीं माघारें ॥ कांहीं दृश्य स्फुरण होईल, तें तें सोडून अथवा
 ज्ञानस्वरूप निर्धारें ॥ त्याचा त्याग करून मन माघारें वळवावें व
 आपण होइजे ॥ १५ ॥ आपणच निर्धारानें ज्ञानस्वरूप बनून जावें.
 (१५)

देखणेंचि देखण्यावरी ॥ द्रष्ट्याची दृष्टीच (पहाणेंच) जर परत
 परतोन राहे जरी ॥ फिरून द्रष्ट्याचे मूळ स्थानीं (स्वरूपीं) स्थिर
 तरी दृश्याकारा उरी ॥ झाली, तर दृश्य आकार दिसण्यास जागा
 कैसेनि होय ॥ १६ ॥ तरी कुठें राहील ? (१६)

साकारादि आधवें ॥ अर्थात् सर्व साकार दृश्य आपोआपच
 शून्य होय स्वभावें ॥ शून्य होऊन जातें. यासाठीं आपण काय

तेथें आपण पाहावें	॥	करावें, कीं साकारांतच आपण आत्म-
आत्मस्वरूप ॥ १७ ॥		स्वरूप पहावें, म्हणजेच अभ्यासाच्या योगानें
		सर्वत्र आत्मस्वरूपच पहावें. (१७)
जैसें वाढलिया प्रलयनीर	॥	प्रलयकालीं सर्व सृष्टि जलमय झाली
नुरे कांहीं आकार	॥	म्हणजे जसा कांहींच आकार रहात नाही,
अंतःकरणादि व्यवहार	॥	त्याप्रमाणें अंतःकरणाचे व्यवहार होतात.
तैसा होय ॥ १८ ॥		म्हणजे आत्मस्वरूपावांचून दुसरें कांहींच
		दिसेनासें होतें. (१८)
जैसें कूर्में आकुंचन केलें	॥	म्हणून कांसव जसा आपले हात, पाय व
कर चरण शिर अंतरीं नेलें	॥	शिर आकुंचन करून घेतो, त्याप्रमाणें अखंडित
मग आपणिया आपण उरलें	॥	आपण आपणच उरण्याकरितां जाणि-
अखंडित ॥ १९ ॥		वेच्या बळानें मन आणि इंद्रियें समरस करून
		आपण अंतराकाशांत नेऊन सोडलीं पाहि-
		जेत. (१९)
जाणिव याचिपरी	॥	अशा प्रकारें जाणिवेचा प्रवेश अंतराका-
प्रवेशतां अंतरीं	॥	शांत झाला, म्हणजे त्या ठिकाणीं आत्मस्वरूप
तेथें एकलीच उरे उरी	॥	तेवढेंच शिल्लक उरतें. (२०)
आपणियाची ॥ २० ॥		
आपण एकीं एकला	॥	मग मात्र आपला आपण एकटाच दिसत
दुजा नाहीं देखिला	॥	असून दुसरा कोणीच त्या ठिकाणीं दिसत
ज्ञानमात्र संचला	॥	नाहीं. म्हणजे ज्ञानमात्र आत्माराम सर्वत्र
आत्माराम ॥ २१ ॥		भरला आहे असें दिसतें. (२१)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते अभ्यासयोगो नाम
नवमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ९ ॥

प्रकरण १० वें

दृश्यभासखंडन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

- ऐसा उमज न होतां ॥ मी मी म्हणून जें कांहीं अहंकारानें आपण
अज्ञानगडदामाजी पडतां ॥ म्हणत असतो, तें अहंकारी स्वरूप वास्तवि-
न कळे म्हणोनि भ्रमतां ॥ कपणें मी नाही, या गोष्टीचा उमज पडत
वेड लागे ॥ १ ॥ नाही आणि भ्रमगच्च अज्ञानांत गुंतून गेलों;
अशा स्थितीत ब्रह्म कळत नाही म्हणून
जिकडेतिकडे फिरूं लागलों तर भ्रमिष्ठ
वेड्यासारखी स्थिति होते. (१)
- तो भ्रम आपणचि वाहे ॥ उघडच आहे कीं, कळत नाही म्हणून
नाथिलें अज्ञान धरुनि राहे ॥ आपणच व्यर्थ संदेहांत पडावयाचें, आणि
वायां संदेहीं पाहे ॥ त्या संदेहांत नसत्या अज्ञानाला धरून आप-
न कळे म्हणोनि ॥ २ ॥ णच भ्रम वाहावयाचा ! (२)
- उजेडींचा घरांत आला ॥ म्हणजे असा प्रकार व्हावयाचाच कीं,
तंव दृष्टीं अंधार भरला ॥ उजेडांतून घरांत आलें असतां आपल्या
डोळे असतां अदेखणा झाला ॥ दृष्टींत जसा अंधार भरतो, अर्थात् कांहीं
आपणासी तो ॥ ३ ॥ वेळ दिसेनासें होतें; म्हणजे डोळे असून तो
आपला आपणच आंधळा होतो ! (३)
- कां निशीचिया दोन प्रहरीं ॥ अथवा रात्रीच्या दोन प्रहरीं डोळ्यां-
डोळियां गडद पडे भारी ॥ भोंवतीं जसा गर्द अंधार असतो, त्याप्रमाणें
तैसा अज्ञान-आंधारीं ॥ या दृश्यवस्तुरूप असलेल्या अज्ञानांधकारांत
गुंतों नको ॥ ४ ॥ तूं गुंतूं नकोस. (४)
- तेथें मनासि जें जें कल्पणें ॥ कारण या अज्ञानांधकारांत तूं एकदां
तें तें सन्मुख देखणें ॥ गुंतून गेलास, तर होईल काय, कीं मनांत
जी जी म्हणून कल्पना करशील, ती

दृश्य निरसोनि राहणें ॥ ती मूर्तिमंत तुझ्यापुढें येऊन उभी राहिल.
 स्वस्वरूपीं निश्चलत्वे ॥ ५ ॥ म्हणून कर काय, की दृश्य वस्तूंचा निरास
 करून स्वस्वरूपीं निश्चलत्वानें रहा. (५)

बोलें आपण आपणासीं ॥ आणि बोलावयाचें तें आपल्याचजवळ
 अंतरीं आपणा आपण उपदेशीं ॥ बोल, उपदेश करावयाचा तरी अंतःकरणांत
 पाहें तया विवेकासीं ॥ आपला आपल्यालाच कर, आणि मग
 कांहीं आकार असेना ॥ ६ ॥ विचार करून पहा, म्हणजे ज्याच्याजवळ
 बोलावयाचें आणि ज्याला उपदेश कराव-
 याचा, त्या ठिकाणीं कांहीं आकार दिसत
 नाही असें समजून येईल. (६)

जेथूनि उपजे विवेकमातू ॥ परंतु, ज्या ठिकाणांतून विवेकाची गोष्ट
 पाहें तया अंतःकरणांतू ॥ निघते तें ठिकाण पाहूं गेलें, तर अंतःकरण
 तेंही धरुनि जाणिवहेतू ॥ दिसतें, आणि तेंच अंतःकरण जाणिवहेतू
 जाणतें होय ॥ ७ ॥ धरून ज्ञानी बनतें. (७)

देहासहित ब्रह्मांड शून्य ॥ त्या जाणिवेनें म्हणजे ज्ञानानें पाहूं गेलें
 झालिया उरें परिपूर्ण ॥ असतां देहासहित सर्व ब्रह्मांड शून्य झाल्या-
 कांहीं न दिसे स्थानमान ॥ वर स्थानमान कोठेंच कांहीं न दिसतां सर्वत्र
 कवणे ठायीं ॥ ८ ॥ परिपूर्ण भरून उरलेलें स्वस्वरूप दिसतें. (८)

साकार हा त्रिलोक ॥ मग साकार त्रैलोक्य कसलें आणि काय ?
 नेणों काय झाला सकळिकु ॥ कोठच्या कोठें सर्व नाहीसें होऊन मीच मी
 संचलो मी एकाएकु ॥ एकीएक प्रकाशरूप संचलो आहें असें विवेक-
 चिदाकाश ॥ ९ ॥ दृष्टीनें दिसतें. (९)

अंतर्बाह्य परिपूर्ण ॥ आणि होतें काय, की अंतर्बाह्य दृश्य
 शून्य झालें दृश्याचें भान ॥ भास पूर्णपणें शून्यवत्-नाहींसा होऊन

असणें आपणिया आपण ॥ एकपणही मोडलें जातें, आणि आपला आप-
एकत्वरहित ॥ १० ॥ णच शिळक राहतो. (१०)

तेथें आंधारी गेली ॥ त्या वेळीं आंधारी म्हणजे अज्ञान नाहीसि
मनबुद्धी मावळली ॥ होतें, मनबुद्धीचा खेळ मावळून जातो आणि
आत्मप्रभा उजळली ॥ चित्सूर्याची आत्मप्रभा उजळते. (११)
चिदादित्याची ॥ ११ ॥

येणेंपरी स्थूळाचा ॥ अशा प्रकारें स्थूळदेहाच्या जागृता-
प्रवृत्त मोडला जागृतीचा ॥ वस्थेची प्रवृत्ति मोडल्यावर लिंगदेहाच्या
आतां निरास लिंगदेहाचा ॥ अवस्थेचाही तशाच प्रकारानें निरास करतां
तैसाच कीजे ॥ १२ ॥ येतो. (१२)

स्फूर्ति स्फुरे जेथुनी ॥ तो असा कीं, ज्या ठिकाणांतून स्फूर्ति
तें पहिलेंचि असे अस्फूर्तिपणीं ॥ उत्पन्न झाली असें वाटतें, तें स्थान अस्फू-
तुज देखतां उमटोनी ॥ र्तिपणानें मूळचेंच असतें. ती स्फूर्ति तुझ्या-
मावळे स्फूर्ति ॥ १३ ॥ समोरच उत्पन्न होते व जागच्या जागीं
मावळून जाते. (१३)

तूं तये स्फूर्तीचा जाण ॥ म्हणून या स्फूर्तीचा जाणता तूं आहेस,
संकल्पविकल्पाचें जीवन ॥ संकल्पविकल्पाचें जीवनही तूंच आहेस, आणि
निश्चयाचें कारण ॥ निश्चयाचें कारण पण तूंच आहेस. (१४)
तूंचि असे ॥ १४ ॥

अनुसंधान पूर्वीच असे ॥ आणि अनुसंधान म्हणजे ध्यास लागणें
म्हणून तें उपजतां तुज दिसे ॥ हा पूर्वीचाच प्रकार आहे, म्हणून अनु-
अहंता तुझेनि आंगें वसे ॥ संधान सुरू झालेलें तुला दिसतें. अहंकार
तेही तूंचि जाण ॥ १५ ॥ तुझ्याच बळानें अंगीं जडतो, म्हणून तोही
तुझेच स्वरूप आहे. (१५)

ऐसें पांचां भेदीं अंतःकरण ॥ अशा पांच प्रकारच्या अंतःकरणस्फूर्तीं
हेही तूंचि स्फुरे जाण ॥ तूंच असल्याकारणानें त्या स्फूर्तीं सोडल्या, तर
पर० ६

तैं सांडितां काय तुजविण ॥ त्या तुझ्यावांचून वेगळ्या थोड्याच होणार
वेगळें पडे ॥ १६ ॥ आहेत ? कारण त्या सोडून सुटण्यासारख्या
नाहींत. सोडणें हा भाव फक्त भावनेचा
आहे. (१६)

जळें तरंग केवीं सांडावा ॥ कारण असें पहा, कीं तरंगाला सोडून
आकाशें वायु केवीं दवडावा ॥ देईन असें पाणी म्हणेल, तर पाण्याला तें
तेवीं तुझिया स्फूर्तिभावा ॥ कसें करतां येईल ? अथवा वायूला हांकून
कैसेनि दवडिजे ॥ १७ ॥ लावूं असें आकाश म्हणेल, तर तें आका-
शाला कसें करतां येईल ? अर्थातच तरंग
आणि वारा हीं अनुक्रमें पाणी आणि आकाश
यांच्यांतच उत्पन्न होणारीं आहेत. त्याच-
प्रमाणें अंतःकरणस्फूर्तिपंचक तुझ्यांतच
म्हणजे स्वरूपांतच होत असल्यानें त्याला
दूर दवडून देतां कसें येईल ? (१७)

तरंग जळीं विरे ॥ तरंग ज्याप्रमाणें जळांत विरतो, अथवा
वायु गगनीं मुरे ॥ वायु गगनांत मुरतो, त्याप्रमाणें तुझी स्फूर्ति
तैशी तुझी स्फूर्ति स्फुरे ॥ तुझ्यामध्येच स्फुरण होते, आणि तुझ्या-
मध्येच लीन होऊन जाते. (१८)
तुजमाजी ॥ १८ ॥

झाडितां आपला हात ॥ आणखी असें पहा कीं, आपला हात
तंव आंगासि असे जडित ॥ झाडला, तर तो निराळा न होतां अंगाला
तैशी अंतःकरणस्फूर्ति मूर्तिमंत ॥ जसा जडलेलाच राहतो, त्याप्रमाणें अंतः-
करणस्फूर्ति तुझीच असल्यानें ती सांडून
कैशी सांडिशी ॥ १९ ॥ अर्थात् टाकून कशी देतां येईल ? (१९)

सांडूं पाहशी तंव तेचि स्फूर्ति ॥ अंतःकरणपंचकस्फूर्ति कां सोडतां येत
करूं पाहशी तंव तेचि वृत्ति ॥ नाही ? त्याचें कारण असें आहे कीं, ती जरी
सोडावयाचा विचार ठरविला, तरी तो
विचार स्फूर्तीमुळेच उत्पन्न झालेला असतो.

- विचारूं पाहसी तंव तेचि मति ॥ कांहीं करावयाला लागशील तरी तो त्या
मनचि तें ॥ २० ॥ वृत्तीचाच परिणाम होय. विचार करावयाला
लागलास तरी तेंच स्वरूप मति म्हणजे बुद्धि
आहे, आणि मन देखील तेंच आहे.
(२०)
- चिंतूं पाहसी तंव तें चित्त ॥ तूं चिंतन करावयाला लागलास तर
मी म्हणतां अहंकार होत ॥ तेंच चित्त होतें, मीपणा घेण्याबरोबर तेंच
उगाचि असतां स्वस्थ ॥ स्वरूप अहंकार बनतें, आणि उगीच स्वस्थ
स्वस्थता स्फुरे ॥ २१ ॥ राहिलें, तर स्वस्थता हेंही त्याच स्फूर्तीचें
रूप होय. (२१)
- जरी उगाचि असता ॥ जीव जर निश्चल असता तर आठवणीचें.
तरी कां आठवू स्फुरता ॥ स्फुरण कसे झालें असतें? आणि संकल्प-
संकल्पविकल्प करिता ॥ विकल्पही कसे झाले असते? (२२)
- कासयासी ॥ २२ ॥
- एक निश्चय धरिता ॥ त्यानें एक निश्चय धरिला असता, तर
तरी कां पुनःपुन्हां चिंतिता ॥ मग त्यानें वारंवार चिंतन कां केलें असतें?
देहत्वे कां आंगवता ॥ आणि देहाच्या योगानें “मी मी” असें तरी
मी म्हणोनि ॥ २३ ॥ कां म्हणत बसला असता? (२३)
- म्हणोनि हें असतचि सरे ॥ म्हणून यांत वर्म म्हणून खरी खरी
ऐसें वर्म आहे वा रे ॥ किल्ली इतकीच आहे कीं, या सर्व स्फूर्तिभा-
तें ज्ञान नसतें तरी अहंकारें ॥ वना असतांना त्या नाहीशा करून टाका-
केवीं उठिजे ॥ २४ ॥ वयाच्या आहेत. परंतु त्या सर्व नाहीशा
करावयाच्या म्हणजे अहंकाराला नाहीसं
करावयाचें आहे. परंतु तें ज्ञान जर नसतें,
तर अहंकार तरी कुठें उत्पन्न झाला
असता? (२४)
- आठव चित्तीं जो राहे ॥ चित्तांत जो आठव आहे, त्याचेंच नांव
तें ज्ञान नव्हे तरी काये ॥ ज्ञान नव्हे काय? आणि ज्ञानावांचून बुद्धीला
ज्ञानेंविण स्थिरत्व आहे ॥ स्थिरत्व तरी कसे येणार? (२५)
- बुद्धीस कोठें ॥ २५ ॥

तें ज्ञान जरी अधिष्ठान ॥ मन हें त्या ज्ञानाचें अधिष्ठान असल्यामुळें
 तरी संकल्पविकल्पात्मक मन ॥ संकल्पविकल्प करितें. तें परिपूर्ण ज्ञान आहे,
 तेंचि ज्ञान परिपूर्ण ॥ म्हणून त्याला स्फुरण नाही. (२६)
 यालागीं स्फुरण असेना ॥२६॥

तें स्मरतां न ये स्मरण ॥ तेव्हां अर्थातच स्मरण करूं लागलें
 स्मरण जयाचें विस्मरण ॥ असतां तें स्मरतां येत नाही, आणि स्मरण
 तें ज्ञान ना अज्ञान ॥ होत नाही, म्हणून स्मरण हेंच विस्मरण
 ज्ञप्तिमात्र जें ॥ २७ ॥ होय. याकरितां त्याला ज्ञान म्हणतां येत
 नाही, व अज्ञानही म्हणतां येत नाही. परंतु
 कांहीं म्हणावयाचेंच झालें, तर ज्ञप्तिमात्र
 अथवा ज्ञानकला म्हणतां येईल. (२७)

कांहीं वृत्तिभास भासे ॥ कारण वृत्तिस्फुरणाच्या योगानें कांहीं
 तो स्फुरतांचि तया दिसे ॥ भास भासतो, परंतु आपण स्वतः ज्ञप्तिमात्र
 परी स्वतां आपण असे ॥ निराभास आहे. (२८)
 निराभास ॥ २८ ॥

तो निराभास म्हणावा कवण ॥ हें जें कांहीं निराभास आहे हें तरी कोण ?
 तेचि तया असे जाण ॥ तर जाणीवही अंगीं मुरवून राहिलेलें एकटें
 जाणिवही जिरवून ॥ एक आत्मरूप आहे. (२९)
 आंगींचे आंगीं ॥ २९ ॥

यालागीं जाणिव नेणिव ॥ निराभासाच्या ठिकाणीं जाणिव-नेणिव
 भाव ना अभाव ॥ अथवा भाव-अभाव ह्या वृत्ति नसून तें
 तेंचि तें स्वयमेव ॥ स्वयमेव स्वस्वरूप आहे. (३०)
 स्वस्वरूप ॥ ३० ॥

इति श्रीपरमाश्रिते मुकुंदराजविरचिते दृश्यभासखंडनं नाम
 दशमप्रकरणं संपूर्णम् ॥ १० ॥

प्रकरण ११ वें

अज्ञानखंडन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

आपण आपणासि नेणे ॥ आपणच आपल्याला ओळखीत नाही
 ऐसें आपणचि जाणें ॥ असें आपण जाणत असतो. ह्या जाणते-
 जाणपण हें नुमजणें ॥ पणाला नुमजणें हेंच तें अज्ञान होय. (१)
 तेचि पै तें ॥ १ ॥

नेणिवेच्या घ्रासें ॥ कारण, नेणिवेचा नाश करून जर जाणिव
 जाणिव उरली दिसे ॥ (ज्ञान) शिळक राहिली आहे, तर मग नेणिव
 तेचि तेथें वसे ऐसें ॥ तेथें कशी असू शकेल ? (२) अर्थात् ही गोष्ट
 केविं घडे ॥ २ ॥ शक्यच नाही.

जाणिवा नेणिवा ॥ तो परमात्मा जाणिव आणि नेणिव या
 दोहीं विरहित भावा ॥ दोन्ही भावांविरहित असून जाणिव आणि
 दोहीं बीजां वोलावा ॥ नेणिव अशा दोन प्रकारच्या बीजांना ओलावा
 विस्तारिता तो ॥ ३ ॥ देऊन त्यांचा विस्तार करणारा आहे. (३)

तो जाणिवा नेणिवा ॥ तो परमात्मा असा आहे कीं, तो जाणिव
 नातुळे दोन्ही भावां ॥ आणि नेणिव या दोन्ही भावांनीं दोषयुक्त
 आधींच असे तो जाणावा ॥ होत नसून मूळचाच तो स्वरूपानंद आहे.
 स्वरूपानंद ॥ ४ ॥ (४) आणि म्हणून—

कांहींच न स्फुरतां आदी ॥ कोणत्याही प्रकारचें स्फुरण होण्यापूर्वीचें
 जें स्थळ असे अनादी ॥ तें अनादि स्थळ आहे. त्या योगानें तो केवळ
 जे ज्ञानाची कदी ॥ ज्ञानाची 'कदी' म्हणजे कोंदणच ज्ञप्तिमात्र-
 ज्ञप्तिमात्र ॥ ५ ॥ रूपानें आहे. (५)

जें निष्कलंक ज्ञानघनानंद ॥ जें निष्कलंक, ज्ञानघनानंद, आपलें
 आपणचि आपण स्वतःसिद्ध ॥ आपणच स्वतःसिद्ध, आणि अत्यंत शुद्ध-
 निजरूप विशुद्ध ॥ रूपानें स्वसंवेद्य म्हणजे स्वतःला जाणणारें
 स्वसंवेद्य ॥ ६ ॥ असें आत्मस्वरूप आहे; (६) आणि

जें जाणेचि जाणणें ॥ “जें जाणेचि जाणणें” म्हणजे जें जाणि-
 म्हणून नाहीं तेथें नेणणें ॥ वेला जाणतें, त्याच्या ठिकाणीं नेणणेंपण
 तें आपआपण एकपणें ॥ रहात नाहीं. कारण एकटेपणामुलें तें आप-
 जाणे ना नेणे ॥ ७ ॥ ल्याला जाणतही नाहीं, आणि नेणतही
 नाही. (७)

तें परिपूर्ण एकलें ॥ असें परमात्मस्वरूप एकच परिपूर्ण भरलें
 म्हणोनि दिसावें हें खुंटलें ॥ असल्याकारणानें त्याच्या ठिकाणीं दुजा दृश्य-
 घनानंद कोंदाटलें ॥ भाव नाहीसा होतो. कारण स्वस्वरूपच
 स्वस्वरूप ॥ ८ ॥ घनानंदरूप सर्वत्र कोंदाटून गेलें आहे. (८)

दिसतें तें दुसरें ॥ आतां जें दिसतें, तें त्या दिसणाऱ्या
 तेंही जेथें सरे ॥ स्वरूपाहून भिन्न आहे. तो भिन्नपणा
 मग देखणेंचि उरे ॥ नाहीसा झाला, म्हणजे एकच आत्म-
 तेंचि तया केविं दिसे ॥ ९ ॥ स्वरूप उरतें. तें स्वतःच स्वतःला कसें
 दिसेल ? (९)

तें देखणेंचि देखणें ॥ या पाहाण्यांत मुख्य मुद्याची गोष्ट ही
 म्हणोनि तयासि तें पाहणें ॥ लक्षांत ठेवली पाहिजे कीं, दुसरेपण नाहीसें
 जें जाणवलें तें निरसणें ॥ करून पाहावयाचें आहे. म्हणजे ज्याचें
 उरे तेंचि ॥ १० ॥ त्यानेंच आपलें आपल्याला पाहावयाचें आहे.
 आतां पाहणाराच आपल्याला पाहूं लागतो,
 म्हणून त्याच्या पाहाण्याला ‘पाहणें’ म्हणाव-
 याचें. पाहून जें समजतें, त्याचा निरास
 झाला, म्हणजे पाहणारा तेवढाच शिष्ट
 उरतो. (१०)

दृश्य द्रष्टा दर्शन ॥ दृश्य, द्रष्टा आणि दर्शन या तीन्ही भावां-
 या तीन्ही भावांविलक्षण ॥ विलक्षण असून तें केवळ एकटेंच ज्ञप्तिमात्र-
 एकलेंचि आपण ॥ रूपानें आहे. (११)
 ज्ञप्तिमात्र ॥ ११ ॥

दृश्य दर्शन हारपे ॥ म्हणजे दृश्य आणि दर्शन हे प्रकार हार-
 तेथें उरिजे स्वस्वरूपें ॥ पळे म्हणजे नाहींतसे झाले, म्हणजे अखंडित
 अखंडित आपआपें ॥ आणि निरामय म्हणजे विकाररहित असें
 निरामय ॥ १२ ॥ आत्मस्वरूप आपोआप शिल्लक राहतें.
 (१२)

जाय लया सर्व दिसणें ॥ म्हणून दिसणारा तेवढा सर्व प्रकार आट-
 तेथें खुंटलें देखणें ॥ पला, म्हणजे द्रष्टेपणा आपोआप संपला.
 मग देखणें आपुलेया खुणें ॥ मग त्यानें आपलीच खूण सदोदित अवलोकन
 सदोदित ॥ १३ ॥ करावयाची. (१३)

तें आपणचि आपण ॥ तेंच आपलें आपण अविनाश, परिपूर्ण
 अविनाश परिपूर्ण ॥ आत्मस्वरूप आहे असें अंतर्मुख दृष्टि
 ऐसें ओळखावें परतोन ॥ करून ओळखावें. (१४)
 स्वस्वरूप ॥ १४ ॥

नेणिवेच्या निरासें ॥ अशा प्रकारें नेणिवेचा निरास केला,
 कारणशरीर नासे ॥ म्हणजे त्याच्यावरोबर अज्ञानरूपी कारण-
 जाणिवही समरसे ॥ शरीराचाही निरास होतो, आणि जाणिव
 महाकारणीं ॥ १५ ॥ महाकारणदेहामध्यें समरस होते. (१५)

सुषुप्ति आणि तुर्या ॥ तात्पर्य, प्राज्ञ आणि प्रत्यगात्मा, त्याच-
 प्राज्ञ प्रत्यगात्मा अभिमानिया ॥ प्रमाणें विश्व आणि तैजस हे अभिमान गेल्या-
 विश्व तैजस गेलिया ॥ वर त्यांच्या अनुक्रमें सुषुप्ति, तुर्या, जागृति
 जागृति स्वप्न कैचें ॥ १६ ॥ आणि स्वप्न या अवस्था तरी कोठून राहणार ?
 (१६)

एवं देहचतुष्टयाचे निरासा ॥ अशा प्रकारें देहचतुष्टयाचा (स्थूल, सूक्ष्म,
करुनि जाणिजे अविनाशा ॥ कारण व महाकारण यांचा) निरास केल्यावर
तंव आपणचि स्वयंप्रकाशा ॥ अविनाश असें आत्मस्वरूप जाणलें म्हणजे
ज्ञानघना ॥ १७ ॥ आपले आपणच स्वयंप्रकाश ज्ञानघन शिल्लक
राहतों. (१७)

सांडूनि आपुले जाणिवेसी ॥ हें कसें जाणतां येईल असें म्हणशील, तर
जें स्वस्थ उगा राहासी ॥ इंद्रियसंग सोडून निःसंग हो, आणि जाणिवेला
तें काय आहे मग जाणसी ॥ बाहेर घालवून स्वस्थ रहा, म्हणजे मग हें
निःसंगपणें ॥ १८ ॥ काय स्वरूप आहे तें तुला जाणतां येईल.
(१८)

जेव्हां जाणिवेतें सोडिलें ॥ अशा रीतीनें पाहूं लागलास, तर असें
तेव्हां स्फुरणचि खुंटलें ॥ होईल कीं, जाणिव सोडून दिल्याबरोबर
उठले ठायीं लया गेलें ॥ लगेच स्फुरण बंद होईल, आणि ज्या तुझ्या
तुजचिमाजी ॥ १९ ॥ ठायीं पूर्वीं तें स्फुरण उठलें होतें तेथेंच तें
लयास जाईल. (१९)

जाणिव शून्यासहित ॥ स्फुरण लयाला गेलें म्हणजे होईल काय,
तुजमाजीं सामावत ॥ कीं जाणिव शून्यासहित तुझ्यांत सामावली
तो तूं आत्मा अपरिमित ॥ जाऊन तूं आत्मा अपरिमित स्वयंभमूर्ति
स्वयंभमूर्ति ॥ २० ॥ आहेस असा प्रकाश होईल. (२०)

जेथें जाणिव नेणिव नाही ॥ त्या आत्मस्वरूपांत जाणिव नाही, नेणिव
शब्द निःशब्द कांहीं ॥ नाही, शब्द नाही, निःशब्द नाही, मग रूप-
रूप अरूप हेंही ॥ अरूपाची तर गोष्टच बोलावयाला नको.
नेणिजे सोय ॥ २१ ॥ अर्थात् रूप-अरूप असला भागच त्या स्वरू-
पाच्या ठिकाणीं नाही. (२१)

देखतें ना अदेखण ॥ त्याचप्रमाणें जेथें देखतें नाही, अदेखणे-
परकीय ना आपण ॥ पणही नाही, परकीयपणा नाही, आपलेपणाही
स्मरण ना विसरण ॥ नाही, स्मरण नाही, विसरणही नाही, फक्त
स्मृतिमात्र जें ॥ २२ ॥ स्मृतिमात्र आहे. (२२)

वृत्ति ना निवृत्ती ॥ वृत्ति नाही, निवृत्तीही नाही, अपूर्ण नाही,
 अपूर्ण ना पूर्ण स्थिती ॥ पूर्ण स्थितीही नाही, अभाव नाही, भावही
 अभाव ना भावप्रतीती ॥ नाही, परंतु प्रतीतिमात्र आहे. (२३)
 प्रतीतिमात्र जें ॥ २३ ॥

धरितां सोडितां न ये ॥ ह्या आत्मस्वरूपाचें आणखी एक लक्षण
 नाही आहे म्हणणें राहे ॥ असें आहे की, या स्वरूपाला धरतां येत
 अनुभवीं अनुभवितां न ये ॥ नाही व सोडतांही येत नाही. म्हणून जर
 ठायीं नेणजे ॥ २४ ॥ हें स्वरूप आहे किंवा नाही असें म्हणावयाला
 जावें, तर बोलणेंच खुंटतें, आणि अनुभवी
 जो आहे, त्याला अनुभवांत त्याचा मुळांतच
 ठाव लागत नाही. (२४)

ऐसें हें अभ्यासणें ॥ अशा प्रकारचा हा अभ्यास आहे. म्हणजे
 अंतरींचें अंतरीं जाणणें ॥ त्याचा प्रकार असा आहे की, तो अंतरांतल्या
 निश्चळ स्वरूपां स्थिरावणें ॥ अंतरांत जाणून मनाला निश्चल स्वरूपावर
 कीजे मनाचें ॥ २५ ॥ आणून स्थिर केलें पाहिजे. (२५)

स्वस्वरूप जाणजे ॥ परंतु असा अभ्यास करित असतां होत
 मग आलिंगोनि राहिजे ॥ असतें काय, की स्वस्वरूप जाणवें अथवा
 स्वयेंचि चंचळपण न कीजे ॥ ओळखावें, आणि त्याला आलिंगन दिल्या-
 कल्पनाव्यापार ॥ २६ ॥ प्रमाणें समरस होऊन रहावें, स्वतःच
 चंचलता उत्पन्न करून कल्पनाव्यापार सुरू
 करूं नये. (२६)

ऐसें करितां मन विरमे ॥ असें केल्यानें मन स्वस्थ होतें आणि
 विषयव्यापार शमे ॥ विषयव्यापार शमन होऊन स्वस्वरूपाच्या
 मग चित्त रमे ॥ ठिकाणीं कांहीं कांहीं वेळ चित्त रममाण
 कांहीं कांहीं स्वस्वरूपीं ॥ २७ ॥ होतें. (२७)

विसरे प्रकाशे स्वरूप ॥ अशा वेळीं स्वस्वरूपाचा क्षणभर विसर
 हारपे सांपडे आपेंआप ॥ पडेल, क्षणभर प्रकाशित होईल, आपोआप
 पर० ७

ऐसा करितां साक्षेप ॥ गुप्त होईल, केव्हां केव्हां आपोआपच
मन स्थिरावे ॥ २८ ॥ सांपडेल, असाच अभ्यास चालविला असतां
मन स्थिरावत जातें. (२८)

निवांत भोगी स्वरूप ॥ अशा रीतीनें मन एकदां स्थिरावलें,
डुल्लत आनंदें आपेंआप ॥ म्हणजे निवांत स्वरूपभोग प्राप्त होऊन तें
मग तया सुखाचें माप ॥ आनंदानें आपोआप डुल्लं लागतें, मग
कवण करी ॥ २९ ॥ त्या सुखाचें मोजमाप तरी कोणाला करतां
येणार आहे ? (२९)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते अज्ञानखंडनं नाम
एकादशप्रकरणं संपूर्णम् ॥ ११ ॥

प्रकरण १२ वें

स्वानुभवसुखवर्णन

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

खेदकंपादि उठती ॥ स्वानुभवसुख प्राप्त झालें असतां त्याचीं
अष्ट सात्त्विक भाव प्रगटती ॥ लक्षणें म्हणजे खेदकंपादि अष्ट सात्त्विक भाव
पावे साम्राज्यसंपत्ती ॥ प्रगट होऊं लागतात. आणि एकाद्या रंकाला
रंक जैसा ॥ १ ॥ साम्राज्यसंपत्ति प्राप्त झाली असतां त्याची
जशी स्थिति होते, त्याप्रमाणें त्याची स्थिति
होते. (१)

चित्त चैतन्यीं हारपे ॥ स्वानुभवसुखप्राप्तीचे वेळीं चित्त चैतन्या-
उरिजे ज्ञप्तिस्वरूपें ॥ मध्यें हारपून जाऊन आपण ज्ञप्तिस्वरूप
अखंडित आपआपें ॥ शिल्लक रहातो, तेव्हां आपोआप अखंड
ब्रह्मानंद ॥ २ ॥ प्राप्त होतो. (२)

तया सुखाचेनि समरसें ॥ त्या सुखाच्या ठायीं जीव समरस झाला,
पावे सुलीन दशे ॥ म्हणजे त्यांतच सुलीन दशा प्राप्त होते. आणि
तें बोलवें कैसें ॥ जे अनुभवी आहेत, तेच मात्र त्या सुलीन
अनुभवी जाणती ॥ ३ ॥ दशेंतील सुख जाणतात. तें बोलून दाखवितां
येण्यासारखें नाही. (३)

जैसें अमृत चाखे आपुले चवी ॥ अमृतानेंच जशी स्वतःची रुचि सम-
तैसें स्वसुख अनुभवी ॥ जावयाची, त्याप्रमाणें स्वसुखानुभव स्वतःच
तेथें कोण आठवी ॥ घेऊं लागलों, म्हणजे त्या स्वसुखानुभवांत
संसारसी ॥ ४ ॥ संमाराची आठवण देखील होत नाही. (४)

बोले स्वानंदाचा घन ॥ मग स्वानंदाचा मेघच वर्षू लागतो, परिपूर्ण
दाटे सुख परिपूर्ण ॥ सुखाची गर्दी होऊन जाते, आणि त्या
तयामाजी विवेक सुजाण ॥ सुखाच्या गर्दीमध्ये सुजाण विवेक सुद्धां
हारपोनि जाय ॥ ५ ॥ हारपून जातो. (५)

अहंता स्वरूपीं गळे ॥ तसेंच स्वस्वरूपदर्शन झाल्याच्या गोगानें
विषयतृष्णा मावळे ॥ अहंता नाहीशी होते, विषयांवरील इच्छा
इंद्रियांचे लळे ॥ मावळून जाते, आणि क्रियेवांचून इंद्रियांचे
क्रियेविण पूर्ण होती ॥ ६ ॥ लळे पुरतात. (६)

महासुखाचे अरुवारीं ॥ या महासुखाच्या अरुवारीं म्हणजे घरांत
आलिंगी स्वानुभूती सुंदरी ॥ स्वानुभवी जो आहे, तो अनुभूतिनामक
ज्ञानमात्र इयापरी ॥ सुंदरीचें आलिंगन घेतो. म्हणजे अशा प्रका-
स्वस्वरूप शोगी ॥ ७ ॥ रानें केवळ ज्ञानमात्र अशा स्वस्वरूपाचा
उपभोग घेतो. (७)

निरसितां नेणिव ॥ नेणिव म्हणजे अज्ञान नाहीसं होण्याबरो-
 स्वरूपीं समरसे जाणिव ॥ बर स्वरूपामध्ये जाणिव समरस होऊन
 मग एकछत्री राणिव ॥ जाते, आणि खानुभवी योग्याला एकछत्री
 योगियासी ॥ ८ ॥ राज्य प्राप्त होतें. (८)

सदा खानंदाचे सोहळे ॥ मग त्या एकछत्री राज्यांत सदासर्वकाळ
 विषयविजाती वितळे ॥ खानंदसोहळे चालू होतात, आणि स्वरूप-
 स्वरूपसुखाचेनि मेळें ॥ सुखाच्या गर्दीनें इंद्रियांची तृप्ति होऊन,
 इंद्रियां तृप्ती ॥ ९ ॥ त्यांच्या अनेक जातींच्या विषयवासना वित-
 ङूनच जातात. अर्थात् नाहीतशा होतात.
 (९)

परमसुखाचेनि भरें ॥ आणखी असा प्रकार होतो कीं, या परम-
 एकही स्फूर्ति न स्फुरे ॥ सुखाच्या भराणें एका क्षणार्धांत सर्व प्रका-
 कार्यजाती विसरे ॥ रचीं कर्मे विसरून एकही स्फूर्ति स्फुरण
 निमिषांत ॥ १० ॥ पावत नाही. (१०)

करुनि यज्ञाचिया कोडी ॥ या खानुभवसुखाची महती इतकी मोठी
 उभविती स्वर्गाची गुढी ॥ आहे कीं, कोट्यवधि यज्ञ करून स्वर्गांत
 तें सुख कीजे कुर्वडी ॥ गुढी उभी करणारांचें सुख सुद्धां या ब्रह्म-
 या ब्रह्मसुखासी ॥ ११ ॥ सुखावरून कुर्वडी करून म्हणजे ओंवाळून
 टाकण्यासारखें आहे. (११)

आनंद आनंदासी घोंटी ॥ या ब्रह्मसुखप्राप्तींत आनंदच आनंदाचे
 बोलतां परेसी पडे मिठी ॥ घुटके घेतो. बोलतांना परावाचाही बंद
 मुक्यानें सुखाच्या गोष्टी ॥ पडते, तर मग मुक्यानें या सुखाच्या गोष्टी
 केविं कीजे ॥ १२ ॥ कशा करतां याव्या ? (१२) करतांच
 येत नाहीत.

खुंटलें मनाचें जाणणें ॥ कारण या सुखाचा प्रकार मनालाच जर
 तें सुख अनुवादार्थें कवणें ॥ आकलन करतां येत नाही, तर तेथें अमुक

हैं अनुभवी तोचि जाणे ॥ प्रकारचें सुख आहे असें तरी कोणाला
इतरां टकमक ॥ १३ ॥ सांगतां येणार आहे? जो अनुभवी असेल,
त्यालाच मात्र हा सुखसोहाळ्याचा प्रकार
कळतो. बाकी इतरांनीं नुसतें टकमक पहा-
तच राहावें. अर्थात् इतरांना कांहीं समजत
नाहीं. (१३)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते खानुभवसुखवर्णनं
नाम द्वादशप्रकरणं संपूर्णम् ॥ १२ ॥

प्रकरण १३ वें

मुक्तिरहस्य

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

ऐशी पावोन योगखूण ॥ मागच्या प्रकरणांत सांगितल्याप्रमाणें
स्वानंद भोगितो परिपूर्ण ॥ योगाची गुरुकिर्ती प्राप्त झाली म्हणजे योगी
तया योगिया न घडे शीण ॥ स्वानंदभोगांत परिपूर्ण अथवा निमग्न होऊन
संसाराचा ॥ १ ॥ जातो व त्याला संसाराचा शीण घडत नाही.
(१)

झाले ब्रह्म आपण ॥ अशा रीतीने योगी स्वतः सहजच परिपूर्ण
योगी सहज परिपूर्ण ॥ ब्रह्म झाले म्हणजे त्या योगानें सदा ज्ञानरूप
सदा स्वानंदनिमग्न ॥ स्वानंदांत मग्न होतात. (२)

ज्ञप्तिमात्र ॥ २ ॥

संकल्प आणि विकल्प ॥ त्या योगानें अपरिमित सुखप्राप्ति होत
दोन्ही न दिसती अल्प ॥ असते, म्हणून अल्प संकल्प आणि विकल्प
सुख पावले अमूप ॥ हे त्यांना दिसेनातसैच होतात. (३)

म्हणोनियां ॥ ३ ॥

साधन असाधन खुंटलें ॥ त्या योग्यांना साधन, असाधन, व करणें,
करणें अकरणें मोडलें ॥ अकरणें यापैकी कांहींच रहात नाही. अशा
आपणचि ते झाले ॥ रीतीनें ते आपणच परब्रह्म होऊन गेले. (४)

परब्रह्म ॥ ४ ॥

- नाहीं धारणा ध्यान ॥ कोणाचें ध्यान किंवा धारणा त्यांना
 नाहीं समाधि आसन ॥ कर्तव्य राहात नाहीं; आणि समाधियोग
 चुबुकुळित आनंदधन ॥ अथवा आसनयोग यांपैकीही त्यांना कांहीं
 आपणामाजी ॥ ५ ॥ कर्तव्य राहात नाहीं. कारण ते आपल्या-
 मध्येंच आनंदरूपी पाण्यानें परिपूर्ण भरून
 ओथंबलेले असे मेघ होऊन राहतात. (५)
- भुवनत्रयीं क्रीडती ॥ आणि त्यांच्या ठिकाणीं ज्ञानाची अखंड
 खड्गच्छा वर्तती ॥ स्फूर्ति असल्या कारणानें ते खड्गच्छेप्रमाणें वर्तून
 अखंड स्फुरे ज्ञप्ति ॥ करून भुवनत्रयांत क्रीडा करितात. (६)
 म्हणोनियां ॥ ६ ॥
- विधिनिषेधाची कडसणी ॥ कारण त्यांच्या अंतःकरणांत विधीची
 न वर्ते जयां अंतःकरणीं ॥ अथवा निषेधाची बाबच रहात नसून पाप-
 पापपुण्याची काहाणी ॥ पुण्यांच्या गोष्टीं ते जाणतच नाहीत. म्हणजे
 तेही नेणती ॥ ७ ॥ त्या त्यांच्यापुढें येतच नाहीत. (७)
- शुभाशुभ फळें ॥ त्यामुळें शुभ अथवा अशुभ फलप्राप्तीपा-
 न बाधती कवणे वेळे ॥ सून त्यांना कोणत्याच प्रकारचा विकार होत
 ते सर्वांपासून सुटले ॥ नाही. कारण ते योगी सर्वांपासून सुटलेले
 जीवन्मुक्त ॥ ८ ॥ असून जीवन्मुक्त बनलेले असतात. (८)
- बंधमोक्षाची वार्ता ॥ अर्थात् त्यांचें ध्यान सहजीच अखंडित
 नायकती सर्वथा ॥ शाश्वतापाशींच लागून राहिलें असल्याकार-
 सहजचि ध्याती शाश्वता ॥ णानें, बंध आणि मोक्ष यांची वार्ताच त्यांच्या
 अखंडितासी ॥ ९ ॥ कानावर जात नाही. (९)
- जे मनापासोनि सुटले ॥ कारण, मनाच्या चेष्टा बंद करून जे पुढें
 तयां संशय नुरले ॥ गेले, त्यांना कांहीं संशयच उरत नसल्या-
 करणीय अकरणीय गेलें ॥ कारणानें करणीय आणि अकरणीय अशा
 सर्व कर्म ॥ १० ॥ प्रकारचें कोणतेंही कर्म त्यांच्याजवळ रहात
 नाही. (१०)

ऐसे होऊनि निभ्रांत ॥
 कळों न देती आपुला अंत ॥
 लोकांमाजी दावीत ॥
 भक्तिरहस्य ॥ ११ ॥

अंतःकरणांत अशा प्रकारें निभ्रांत झालेले
 ते योगी आपला अंत लोकांना कळूं देत
 नाहीत. लोकांमध्ये ते भक्तिरहस्याचा प्रचार
 करीत असतात. (११)

भक्ति ज्ञान वैराग्य पाहीं ॥
 करूनि दाविती आपुले देहीं ॥
 जगासी लाविती सोयी ॥
 तारक ते ॥ १२ ॥

तर भक्ति, ज्ञान, वैराग्य इत्यादि प्रकार
 आपल्या देहांतें प्रत्यक्ष आचरून दाखवून ते
 योगी जगाला तारक अशा मार्गालाच
 लावीत असतात. (१२)

भोगिती स्वरूपरहस्य ॥
 करितां सद्गुरूचें दास्य ॥
 परि भेद नाहीं सामरस्य ॥
 जाणती जीवेश्वराचें ॥ १३ ॥

सद्गुरूचें दास्य म्हणजे सेवा करीत असतां
 जीव आणि शिव या दोहोंमध्ये कांहीं भेद
 नसून पूर्ण समरसता आहे, असें जें स्वरूप-
 रहस्य, त्याचा उपभोग हे योगी घेत
 असतात. (१३)

प्रेमें स्फुंदती नित्य ॥
 स्मरणविस्मरणेंविण नेमस्त ॥
 क्षणक्षणां उच्चारित ॥
 नाम गुरूचें ॥ १४ ॥

अशा प्रकारें ते योगी सद्गुरूच्या सेवा-
 धर्मांत निमग्न असतां सदोदित प्रेमानें स्फुंद-
 स्फुंदून स्मरण-विस्मरणाशिवाय नेमानें क्षण-
 क्षणीं सद्गुरूच्या नामाचा तोंडानें उच्चार
 करीत असतात. (१४)

गुरुपरमेश्वरऐक्यता ॥
 तद्रूप जाणोनि भजतां ॥
 सन्मान देती संतां ॥
 अतिप्रीतीनें ॥ १५ ॥

तसेंच ते योगी सद्गुरू व परमेश्वर हे
 दोन्ही पूर्ण एकस्वरूपच आहेत असें जाणून
 संतमंडळाला अत्यंत प्रीतीनें सन्मान देऊन
 भजतात. (१५)

आणि विश्वामाजी ईश्वरू ॥
 एकचि व्यापक सद्गुरू ॥
 म्हणोनि सर्वा भूतीं आदरू ॥
 करिती ते ॥ १६ ॥

योगी अशा प्रकारचें वर्तन करतात
 त्याचें कारण असें आहे कीं सर्व विश्वामध्ये
 ईश्वर हाच एक व्यापक सद्गुरू असल्यामुळे
 सर्व भूतमात्रीं ते आदरपूर्वक वर्तन करतात.
 (१६)

हृदय जयांचें कोमळ ॥ कारण त्यांचें हृदय अतिशय कोमळ
सदा शुचिष्मंत निर्मळ ॥ असतें, आणि ते सदासर्वकाळ शुचिर्भूत,
निरंतर आचारशील ॥ निर्मळ आणि पवित्रपणानें निरंतर आचार-
पवित्रपणें ॥ १७ ॥ शील असे असतात. (१७)

न पाहती मानापमान ॥ ते आपला मान, अपमान कांहीं पहात
निंदा स्तुती समाधान ॥ नसून निंदा-स्तुतीची किंमत त्यांच्याजवळ
धैर्यपणें मन ॥ सारखीच असते. त्यांचें मन धैर्यानें जसें
नांदत जयांचें ॥ १८ ॥ कांहीं भरलेलेंच असतें. (१८)

सुख दुःख न गणी ॥ सुखदुःखांची त्यांना परवाच नसते.
समाधान लाभ हानी ॥ लाभ आणि हानि हे प्रकार त्यांच्याजवळ
उदार ते अंतःकरणीं ॥ नसून सदा समाधानवृत्ति असते आणि ते
न गुंतती कोठें ॥ १९ ॥ कोठेंही गुंतत नसल्यामुळें अंतःकरणाचे ते
मोठे उदार असतात. (१९)

सदा विवेकीं चित्तवृत्ती ॥ त्यांची चित्तवृत्ति नेहमीं विवेकामध्येच
पडों न देती विस्मृती ॥ स्थिर असल्याकारणानें ते आपल्याला
सावधान अहोराती ॥ विस्मृति कधीही होऊं देत नाहींत. आणि
आत्मस्वरूपीं ॥ २० ॥ म्हणूनच आत्मस्वरूपाच्या ठायीं ते अहो-
रात्र सावधान असतात. (२०)

कां धरी पिशाचलीला ॥ एकादा योगी पिशाचलीला धारण करून
तरी होय जगावेगळा ॥ जगाच्या वेगळा होतो. त्यांत मुद्याची गोष्ट
लोकां न दाखवी डोळां ॥ इतकीच असते कीं आपलें शहाणपण
शहाणपण ॥ २१ ॥ लोकांच्या डोळ्यांना दिसूं नये, असें त्याला
वाटतें. (२१)

इत्यादि आचार दाविती ॥ योगी लोक अशा प्रकारचे बाह्याचार
फलापेक्षा न भाविती ॥ दाखवून फलापेक्षा न धरितां आपल्या
लोकांसी देख लाविती ॥ वर्तनाचा किता लोकांपुढें ठेवतात. (२२)
वर्तती ऐसें ॥ २२ ॥

विश्वसाक्षी योगिराणा ॥ तो योगिराज विश्वसाक्षी असल्यानें
जाणे सर्वांतरींच्या खुणा ॥ सर्वांच्या अंतरांतल्या खुणा जाणतो, परंतु
परी तो वाटे जना ॥ तो आचारविचारांच्या वर्तनानें लोकांना
वेडियाऐसा ॥ २३ ॥ वेड्यासारखा दिसतो. (२३)

असे तरी लोकांमाजी ॥ योगी जरी लोकांतच राहातो, तथापि
परी कर्मक्रिया सर्व त्यजी ॥ सर्व कर्मक्रियांचा त्याग करून निष्कर्मपणानें
राहे सहजासहजीं ॥ तो सहजासहजीं जगांत असतो. (२४)
निष्कर्मपणें ॥ २४ ॥

आपण एक सर्वेश्वरू ॥ तो आपण स्वतः एक सर्वेश्वरस्वरूप बनून
कोणा सांगेना व्यवहारू ॥ राहिलेला असतो. तो कोणाला व्यवहार
क्रिया कर्म न सांगे करूं ॥ सांगत नाही, अथवा नसतीं खोटीच क्रियाकर्म
नाथिलेंचि ॥ २५ ॥ करण्याला सांगत नाही. (२५)

उग्र खळता दावीतसे ॥ तसेंच तो आपल्या अंगांत उग्र खळता
तेणें लोक हांसतसे ॥ म्हणजे अत्यंत मूर्खपणा दाखवीत अस-
हेंही तथा नाहीं पिसें ॥ तो अद्वैतपणानें वागणारा असल्याकारणानें
अद्वैतपणें ॥ २६ ॥ त्याला हंसल्याबद्दल कांहींच वाटत नाही.
(२६)

ऐशिया स्थिती राहावें ॥ अथवा स्वरूप जाणून स्वरूपभोगांत
स्वरूप जाणोनि भोगावें ॥ असेंच रहावें आणि जनाचा उद्धार करावा,
जन उद्धरावे कीं त्यजावे ॥ अथवा जनाचा त्याग करावा, या गोष्टीही
न सरे तो ॥ २७ ॥ त्याला स्मरत नाहीत. (२७)

विश्व आपण भोगो न भोगो ॥ विश्व स्वतः आत्मस्वरूपाचा उपभोग
परी स्वरूप तथा सांगों ॥ घेवो अथवा न घेवो, तथापि आपलें तें
हें कांहीं न दे लागों ॥ स्वरूप लोकांना सांगावें हा संबंध देखील
आपणाकडे ॥ २८ ॥ तो आपल्याकडे लागूं देत नाही.
(२८) कारण,

विश्वाचा दाहो न लागे अंगा ॥ तो योगी “द्वंद्वातीत” अर्थात् अद्वैत
तो द्वंद्वातीत पैं गा ॥ झाला असल्याकारणानें तो विश्वाचा ‘दाहो’
एकदेशिया जगा ॥ म्हणजे उपसर्ग आपल्याकडे येऊं देत नाही.
न पाहे योगी ॥ २९ ॥ तो योगी ह्या एकदेशी (मायामय) जगाल
पहात नाही. (२९)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते मुक्तिरहस्यनिरूपणं
नाम त्रयोदशप्रकरणं संपूर्णम् ॥ १३ ॥

प्रकरण १४ वें

साक्षात्कार

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

तूं संशय न धरीं ॥ जे मुक्त आहेत, ते व्यवहारदृष्ट्या अति-
मुक्त वर्तती दोहीं परी ॥ शय चोखपणानें वागतात व कांहीं पिशाच-
परी तूं अभ्यास करीं ॥ वृत्तीनेंही वागतात. असे मुक्तवर्तनाचे दोन
सांगितला ऐसा ॥ १ ॥ प्रकार दिसतात. तथापि तूं मनांत संशय न
धरितां सांगितल्याप्रमाणें अभ्यास करित जा.
(१)

तैसा सहजचि अससी ॥ अभ्यास करावयाचें कारण इतकेंच कीं,
परी आलें पाहिजे प्रत्ययासी ॥ तूं साहजिकच ब्रह्मरूप आहेस हें खरें, परंतु
मग तूं ज्ञानीच होसी ॥ तें प्रत्ययाला आलें पाहिजे. तें स्वरूप प्रत्य-
जैसा तैसा ॥ २ ॥ याला येऊं लागलें म्हणजे तूं ज्ञानीच
होशील. (२)

पाहें पां शेंदाडें पिकलीं ॥ याला उदाहरण शेंदाडांचेंच. तीं देंढापा-
तीं काय देंढींहून सोडविलीं ॥ सून सुटलीं म्हणजे पिकलीं असें समजण्याचा
जसा खुणेचा प्रकार आहे, त्याचप्रमाणें

तैशी दशा जरी झाली ॥ स्वरूप प्रत्ययाला येऊं लागले म्हणजे तो
तरी राहिलें ध्यान ॥ ३ ॥ ज्ञानी होतो. तथापि ज्ञानी जरी झाला, तरी
ध्यानमार्ग राहतोच, अर्थात् त्याला ध्यान-
योग केलाच पाहिजे. (३)

तंववरी सांगितलिया रीतीं ॥ म्हणून पुरा अभ्यास होईपर्यंत पूर्वी
स्वरूप ध्याईजे अतिप्रीतीं ॥ सांगितल्याप्रमाणें जर अत्यंत प्रीतीनें स्वरूप-
तरीच साधे परमप्राप्ती ॥ ध्यान केलें, तर खात्रीनें परमप्राप्तीचा लाभ
होईल. (४)
सत्य जाण ॥ ४ ॥

नित्य करावा ऐसा नेम ॥ म्हणून संसाराचा भ्रम होणार नाही,
पडों न द्यावा संसारभ्रम ॥ असाच नित्यनेम करावा. आणि अशा तऱ्हेनें
धरावा स्वरूपाचा काम ॥ स्वरूपप्राप्तीविषयीं कामना धरून साधन-
साधनपंथ ॥ ५ ॥ पंथाला लागावें. (५)

हें नित्य श्रवण करावें ॥ साधनपंथ म्हटला म्हणजे स्वरूपप्राप्ती-
मनन निदिध्यासें अनुभवावें ॥ विषयीं जे जे प्रकार सांगितले आहेत, त्यांचें
आळस करून न दवडावें ॥ श्रवण करून मनन करावें; आणि तोच निदि-
आयुष्य वृथा ॥ ६ ॥ ध्यास करून त्याच्यायोगानें स्वरूपसुख अनु-
भवार्थ ॥ आळस करून आयुष्याचा व्यर्थ
व्यय करूं नये. (६)

येविषयीं जो आळसी ॥ कारण याविषयीं जर कोणी आळस
तया परमप्राप्ती न होय कल्पांतें- ॥ करील, तर त्याला कल्पांतीही परमप्राप्ति
सीं ॥ तो सद्गुरूचा उपदेशी ॥ होणार नाही, आणि अशा आळशाला सद्गु-
म्हणोंचि नये ॥ ७ ॥ रूचा उपदेशी (शिष्य) असें कधीही म्हणूं
नये. (७)

आतां असो बहु बोलणें ॥ आतां थोडक्यांत इतकेंच लक्षांत ठेवाव-
श्रीगुरूसी धरीं जीवें प्राणें ॥ याचें कीं, श्रीसद्गुरूला जीवप्राणानें भजत जा.
नाहीं सार तयाविणें ॥ कारण त्याच्यावांचून जगांत सार असें दुसरें
अन्य कांहीं ॥ ८ ॥ कांहींच नाही. (८)

तयाचे वचनीं राहीं ॥ म्हणून आणखी कांहीं न करतां एका
 करूं नको येर कांहीं ॥ सद्गुरुवचनाप्रमाणेंच वागत जा. म्हणजे
 तरी अनायासें स्वरूप पाहीं ॥ श्रमावांचून तूं स्वरूपाला जाऊन पोहोंच-
 पावशी तूं ॥ ९ ॥ शील. (९)

वृद्धि पावे गुरुकृपा ॥ याकरितां सद्गुरुकृपा वाढेल अशा स्थितीनें
 ऐशिये स्थितीं राहें पां ॥ रहा. परंतु श्रीगुरु कष्टी होतील अशा तऱ्हेचें
 गुरु कष्टी होय बापा ॥ वर्तन मात्र कधींही करूं नकोस. (१०)
 ऐसा न वतें ॥ १० ॥

गुरुमहिमा अपारू ॥ बाबा, गुरु परात्पर म्हणजे परावाचेच्याही
 गुरु तो परात्परू ॥ पलीकडचा असल्याकारणानें गुरुमहिमा अपार
 तुज न कळे म्हणोनि परिहारू ॥ आहे. त्याच्या महिमेचा अंतच लागत नाही.
 देऊन सांगों ॥ ११ ॥ तो तुला न कळणारा असल्याकारणानें उदा-
 हरणें देऊन सांगावा लागतो. (११)

आतां तन मन धन ॥ गुरुवांचून अन्य दैवतच जगांत कोणी
 करीं सद्गुरूसी समर्पण ॥ नाही. एवढ्याकरितां कर काय, कीं तनु,
 नाहीं तयाविण ॥ मन आणि धन हीं सद्गुरूला अर्पण कर. (१२)
 अन्य दैवत जर्गीं ॥ १२ ॥

गुरु तत्पद शिव ॥ गुरु म्हणजे तत्पदवाचक शिव, आणि
 शिष्य त्वंपद जीव ॥ शिष्य म्हणजे त्वंपदवाचक जीव असा प्रकार
 म्हणोनि तयाचे चरणीं भाव ॥ असल्यानें श्रीगुरुचरणांच्या ठिकाणीं दोन्ही
 धरीं ऐक्यतेचा ॥ १३ ॥ पदांच्या ऐक्यतेचा भाव धर. (१३)

गुरु तत्पद सागरू ॥ म्हणजे होईल काय, कीं तत्पदवाचक
 शिष्य त्वंपद तरंगाकारू ॥ शिव-गुरु सागर असल्यानें त्वंपदवाचक
 जीवाला ते तरंगाकार करतील, आणि मग

दोन्ही हारपोनि ब्रह्म निर्विकारू ॥
आपण होइजे ॥ १४ ॥

सागर आणि तरंग म्हणजे शिव आणि जीव
हे दोन भेद हारपून जाऊन तूं स्वतःच
निर्विकाररूप ब्रह्म होशील. (१४)

गुरुभयें प्रेम वाहासी ॥
तरी अवश्य स्वरूप पावसी ॥
कीटकभयें आळीसी ॥
कैसें झालें ॥ १५ ॥

गुरुच्या भयानें (त्याचें मन दुखावेल
या भीतीनें) तूं जर प्रेमानें वागशील तर
खात्रीनें निर्विकार ब्रह्मस्वरूप होशील. कीटक
म्हणजे भ्रमर याचें नित्य भय बाळगल्याच्या
योगानें आळी म्हणजे एक प्रकारचा कुंभारीण
नांवाचा किडा भ्रमरच होऊन जातो. त्या-
प्रमाणें प्रेमानें तूं गुरुभयांत रहा. (१५)

आळीसी कीटकता ॥
तैसी गुरु देईल सायुज्यता ॥
मग सुखिया होशी तत्त्वतां ॥
स्वरूपीं रमशी ॥ १६ ॥

म्हणजे कुंभारणीला जशी भ्रमरता प्राप्त
झाली, त्याचप्रमाणें सद्गुरु प्रेमभयाच्या कार-
णानें तुला सायुज्यता देतील. त्या सायुज्य-
प्राप्तीच्या योगानें तुला सुख प्राप्त होऊन, तूं
आपल्या स्वरूपींच रममाण होशील. (१६)

तत्त्वतां स्वरूपीं भेद नाहीं ॥
परी तें ध्यानैकगम्य पाहीं ॥
मग अनुभवं सुखिया होई ॥
तरसी भवभय ॥ १७ ॥

खरें पाहतां स्वरूपांत भेद नाही; परंतु
स्वरूपांत भेद नाही हें ज्ञान ध्यानानें-सर्व
वृत्तींचें ऐक्य करून-मिळवावें लागतें. मग
ऐक्याच्या अनुभवांत परमप्राप्ति होऊन
भवभयापासून अर्थात् संसारभयापासून
तूं मुक्त होशील. (१७)

हें शास्त्र गोप्य करावें ॥
कवणा स्फुट न सांगावें ॥
तुझें तुवां अनुभवावें ॥
गुरुगम्य हें ॥ १८ ॥

हें ब्रह्मविद्याशास्त्र गौप्य ठेवावें. स्पष्ट-
पणानें कोणाला कधीही सांगूं नये. परंतु या
गुरुगम्य म्हणजे गुरुपासून प्राप्त होणाऱ्या
वस्तूचा अनुभव स्वतःच घेऊन पहावा. (१८)

पशुजना श्रवणीं घालिसी ॥
 तरी काय सिद्धि होय तयासी ॥
 सद्भाव देखोनि कृपा करिसी ॥
 तरी निर्वाहकु पाहिजे ॥ १९ ॥

पशुप्रमाणें वागणाऱ्या लोकांना जर हें शास्त्र शिकवूं लागलें, तर या शास्त्राची त्यांना काय सिद्धि होईल ? परंतु कोणाचा सद्भाव पाहून हें गुरुगम्य शास्त्र सांगण्याची त्याजवर कृपा करावी असें वाटलें तर तो सांगितल्या-प्रमाणें वागणारा पाहिजे. (१९)

जैसी गुरुमार्गींची परवडी ॥
 तैसी असावी गुरुपदाची गोडी ॥
 तरी प्रकाश होतां अर्धघडी ॥
 न लागे वापा ॥ २० ॥

गुरुमार्गाची जशी परंपरा असेल त्याच-प्रमाणें गुरुपदावर प्रीति ठेविली असतां आत्मज्ञानाचा प्रकाश होण्यास अर्ध्या घटकेचा देखील अवकाश लागत नाही. (२०)

गुरुसांप्रदायाची वाट ॥
 न धरितां करिसील प्रगट ॥
 तरी गुज घेऊनि चावट ॥
 होतील बहु ॥ २१ ॥

परंतु गुरुसांप्रदायाची वाट धरिल्यावांचून जर हें शास्त्र कोणाला प्रगट करशील, तर अभ्यास करून अनुभव न पाहतां त्यांतलें गुज म्हणजे गुह्य ऐकून घेऊन बरेच लोक चावट मात्र होतील. (२१)

यालागीं हृदयीं गुप्त राख ॥
 स्वयें परमामृत चाख ॥
 सर्व योगियांचा तिलक ॥
 होशील तूं ॥ २२ ॥

याजकरतां हें शास्त्र हृदयामध्ये गुप्त राखून स्वतः परमामृताची रुचि घे, म्हणजे सर्व योग्यांचा अग्रेसर तूंच होशील. (२२)

परमामृत ग्रंथ प्रमाण ॥
 केलें परमार्थाचें कथन ॥
 जयासी पाहिजे गुरुखून ॥
 तेणें हाचि पाहावा ॥ २३ ॥

परमामृत ग्रंथ प्रमाणभूत आहे. कारण त्यांत परमार्थाचें कथन केलें आहे. ज्याला गुरुखून पाहिजे असेल, त्यानें ह्याच परमामृत ग्रंथाचा अभ्यास अवश्य करावा. (२३)

हेंचि गुरुबीजकथन ॥ हाच ग्रंथ गुरुबीजाचें कथन असल्याका-
 म्हणोनि करावें जतन ॥ रणानें त्याचें जतन करावें, आणि सद्गुरुचर-
 सेवूनि सद्गुरुचे चरण ॥ णाची सेवा करून सुखी व्हावें. (२४)
 सुखिया होइजे ॥ २४ ॥

म्हणे मुकुंदराज योगिया ॥ योगिराज मुकुंदराजांचा असा आशीर्वाद
 ह्या बुद्धी जो अनुभविया ॥ आहे कीं, वर सांगितलेल्या बुद्धीनें जो या
 तो पाहे परतोनियां ॥ ग्रंथाचा अनुभव घेईल, तो मागें पाहून
 आपुलें स्वरूप ॥ २५ ॥ अर्थात् प्रत्यगावृत्ति करून आपण आपलें
 स्वतःचें स्वरूप पाहील. म्हणजे तो आपल्या
 स्वस्वरूपीं मिळेल. (२५)

इति श्रीपरमामृते मुकुंदराजविरचिते साक्षात्कारो नाम
 चतुर्दशप्रकरणं संपूर्णम् ॥ १४ ॥

विक्रीस तयार असलेले — धार्मिक ग्रंथ —

गणपति	१-४-०
शिवलीलामृत (मोठें, ग्रंथ साईज)	४-०-०
शिवलीलामृत ११ वा अध्याय लहान साईज मोठें अक्षर	०-५-०
तुकाराम गाथा	४-०-०
ज्ञानेश्वरी	४-८-०
ज्ञानेश्वरीसारामृत	२-४-०
सदाचार	१-०-०
स्वात्मानुभव—श्रीज्ञानेश्वरकृत	०-४-०
गीता-पंचरत्न—प्राकृत ओवीबद्ध	१-०-०
एकादशीमाहात्म्य	०-३-०
शनिमाहात्म्य	०-८-०
श्रीदत्तस्तुति	०-२-०
पांडुरंगस्तोत्र	०-२-०
व्यंकटेशस्तोत्र	०-४-०
सोळा सोमवार	०-२-०
मारुतिस्तोत्र	०-१-०
दुर्गास्तोत्र	०-१-०
मनाचे श्लोक	०-४-०
आरतीसंग्रह (सचित्र)	०-७-०
कहाण्या-(सचित्र)	१-४-०
साधुरीति व रामरीति—महाराष्ट्रकविवर्य मोरोपंतकृत	०-२-०
प्रातःस्मरण (सचित्र)	०-२-०

निर्णयसागर प्रेस, मुंबई नं. २

